

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI NORMLARININ OLUŞUMUNDA HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLARIN ROLÜ^(*)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Said BİLAL^(**)

Öz

Bu çalışma, uluslararası hükümet dışı kuruluşların insan hakları korumadaki rolünü, uluslararası insan hakları normlarının oluşumundaki etkinlikleri üzerinden ele almaktadır. Uluslararası, bölgesel ve ulusal koruma mekanizmaları vasıtasıyla insan haklarının korunması, günümüzde uluslar-üstü bir hüviyet kazanmıştır. Uluslararası örgütler, uzmanlık kuruluşları, bölgesel örgütler, devletler ve uluslararası HDK'lar insan hakları koruma mekanizmalarının en önemli aktörleridir. İnsan haklarının korunması günümüzde anayasa hukukunun içerisinde değerlendirilmektedir. HDK'ların insan haklarının korunmasındaki rolleri genellikle önemli ancak gayri resmi olarak kabul edilir. Uluslararası HDK'ların insan hakları koruma mekanizmalarındaki rolü anayasa hukuku bağlamında özgün ve ilgi çekici bir konudur. Zira insan haklarının korunmasında devleti merkeze alan anayasa hukukunun normatif yaklaşımı içerisinde insan haklarının korunmasında HDK'ların etkinliğinin araştırılması anayasa hukuku sahasına yeni çalışma alanları kazandırabilme potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşlar, Hükümetler Arası Kuruluşlar, İnsan Hakları, Uluslararası Karar Alma Mekanizmaları, Akreditasyon.

^(*) Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 04.11.2022 - Kabul Edildiği Tarih: 09.01.2023.

Atıf Şekli: Muhammed Said Bilal, "Uluslararası İnsan Hakları Normlarının Oluşumunda Hükümet Dışı Kuruluşların Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1, 2023, s. 45-86.

DOI: 10.52273/sduhfd..1199246.

Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalında yazılan "İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşların Tanınması ve Rolü" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

^(**) Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye.

E-posta: msbilal@aybu.edu.tr.

Orcid: <http://orcid.org/0000-0003-1809-6875>.

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FORMATION OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS NORMS

Abstract

This study deals with the role of non-governmental organizations in human rights protection over the activities of NGOs in the standard-setting process of international human rights norms. Human rights have gained a supranational identity through international, regional, and national protection mechanisms today. International bodies, specialized organizations, regional bodies, states, and international NGOs are the most important actors of human rights protection. The human rights protection is considered within the context constitutional law today. The role of NGOs in human rights protection is accepted important but informal. The role of international NGOs in human rights protection is a unique and engaging issue in the context of constitutional law. Because, dealing with the role of NGOs in the protection of human rights within the normative approach of constitutional law, which puts the state at the centre in the protection of human rights, has the potential to bring new fields of study to the constitutional law studies.

Keywords

Non-Governmental Organizations, Inter-Governmental Organizations, Human Rights, International Decision-Making Mechanisms, Accreditation.

GİRİŞ

Uluslararası hükümet dışı kuruluşlar (HDK), Evrensel İnsan Hakları Beyanname'si ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi gibi birçok önemli belgenin taslağının hazırlanmasından¹ uluslararası insan hakları mahkemelerine ve komitelerine uzman görüşü sunmaya² kadar birçok kritik aşamada insan haklarının korunmasında rol almaktadırlar. İnsan haklarının geliştirilmesi ve korunması amacıyla sivil inisiyatiflerle kurulmuş olan ve birçok ulustan unsura havi uluslararası HDK'lar, Birleşmiş Milletler'e ve diğer uluslararası kuruluşlara akredite olarak uluslararası sisteme dahil olmakta ve özellikle insan hakları alanında etkin faaliyet göstermektedir.

İnsan haklarının korunması anayasa hukuku içerisinde egemenlik, anayasal demokrasi, demokratik toplum düzeni, insan haklarına saygılı devlet ve temel hak ve hürriyetler gibi birçok konuda ve geniş bir yelpazede ele alınan ve tartışılan bir konudur.³ İnsan haklarının korunması egemenlik konusunda sınırlı iktidar anlayışının temelini oluştururken; kuvvetler ayrılığı, anayasal demokrasi, demokratik toplum, insan haklarına saygılı devlet gibi kavramların da varlık amacını teşkil eder.⁴ Diğer taraftan, milli egemenlik, halkın doğrudan ve dolaylı yollarla yönetime katılması, demokratik toplum, ifade hürriyeti, çok seslilik, tolerans, örgütlenme özgürlüğü, grup hakları gibi kavramlar hükümet dışı kuruluşların niteliği, yapısı ve faaliyetleri ile doğrudan alakalıdır. HDK'ların faaliyetlerinin özellikle insan haklarının korunması ve insan hakları güvencelerinin geliştirilmesi konularında önem kazanmaya devam ettiği görülmektedir.

Uluslararası insan hakları hukukunun son elli yılda geçirdiği hızlı gelişim anayasa hukuku içerisinde yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Uluslararası koruma sistemlerinin anayasa hukukunun normatif yapısı içerisindeki yeri, uluslararası sözleşmelerin normlar hiyerarşisindeki konumu, uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları içerisinde ulus devlet egemenliğinin konumu,

¹ HDK'ların İnsan Hakları Beyanname'si'nin hazırlanmasındaki rollerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: William Korey, *NGO's and the Universal Declaration of Human Rights: A Curious Grapevine*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, s. 2.

² HDK'ların yargılama süreçlerine katılımına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: Anna Wilkowska-Landowska, "Friends of the Court": The Role of Human Rights Non-governmental Organizations in the Litigation Proceedings", *Human Rights Law Commentary*, C. 2, 2006, s. 99-119.

³ Colm O'Conneide, "Democracy, Rights and the Constitution-New Directions in the Human Rights Era", *Current Legal Problems*, C. 57, S. 1, 2004, s. 176.

⁴ Walter F. Murphy, "Designing a Constitution: Of Architects and Builders", *Texas Law Review*, C. 87, S. 7, 2009, s. 1309.

niteliği ve dönüşümü gibi konular tartışmalı meseleler haline gelmiştir. Günümüzde insan haklarının korunması anayasa hukuku literatürünün bir parçasıdır.⁵ Buna mukabil, insan haklarının korunması konusunda uluslararası HDK'ların faaliyetlerinin anayasa hukuku literatüründe çok sınırlı ele alındığı görülmektedir.⁶

İnsan haklarının korunmasında devletin merkezi bir rolü bulunmaktadır. Bununla birlikte devletten bağımsız örgütlerin insan haklarının küresel, bölgesel ve ulusal sahada korunmasında her geçen gün daha aktif rol alması devletin insan haklarını korumada tek aktör olduğu değerlendirmesini yapmayı artık mümkün kılmamaktadır.⁷ Örneğin, günümüzde bir uluslararası mahkeme bir uluslararası HDK'nın raporu üzerinden bir devleti insan hakları ile ilgili bir konuda yargılayabilmekte ve devleti bağlayıcı karar verebilmektedir. Bu durum anayasa hukuku bağlamında iç ve dış devlet egemenliği, milli egemenlik, HDK'ların faaliyetlerinin demokratik meşruiyeti, yerli ve yabancı HDK'ların ve faaliyetlerinin hukuki niteliği, devletin insan haklarını koruma ödevi, insan haklarını korumanın mahiyeti ve kapsamı gibi konuların yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Ayrıca ne tür HDK'ların insan haklarını korumada aktif rol aldığı, bu statünün nasıl elde edildi, bu denli önemli bir etkiye sahip bir statünün elde edilmesinin objektif, kapsayıcı, erişilebilir ve etkin standartlara bağlanıp bağlanmadığının incelenmesi ve tartışılması önem arz etmektedir. Ancak çalışmanın kapsamını aşmamak adına bu çalışmada HDK'ların yalnızca insan hakları korumadaki rolleri sadece insan hakları normlarının oluşumundaki etkinlikleri bakımından ele alınacaktır.

HDK'ların insan haklarının korunmasındaki rolleri üzerine yapılan çalışmaların, genellikle HDK'ların faaliyetlerinin olumlu oldukları ve HDK'ları hak ve özgürlüklerin

⁵ Ergun Özbudun, "Political Origins of the Turkish Constitutional Court and the Problem of Democratic Legitimacy", *European Public Law*, C. 12, S. 2, 2006, s. 214.

⁶ Çalışma boyunca yapılan araştırmalar neticesinde bu konuda yabancı kaynaklarda 1950'li yıllardan beri ciddi bir bilgi birikimi olduğu görülmüştür. Buna karşılık Türk hukuk literatüründe bu konuda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. İnsan haklarının korunmasında HDK'ların rolü konusu Türk hukuk literatüründe, Kamal Başlar'ın "Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar" isimli kitabında kısmen ve Abdurrahman Eren'in "Türkiye'de İnsan Haklarının Korunması" isimli kitabının bir bölümünde ele alınmıştır. Konuyla ilgili dikkate değer başkaca bir çalışmaya rastlanmamıştır.

⁷ Jeffrey Andrew Hartwick, "Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform", *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, C. 26, S. 2, 2003, s. 221.

“bekçi köpeği” (*watchdog*) olarak tasvir ettikleri görülmektedir.⁸ Öte yandan, 1990’lı yıllardan itibaren, HDK’ların uluslararası sistemdeki etkinliklerinde ani bir artış görülmesiyle birlikte; HDK’ların zayıf temsil kabiliyetleri, esnek faaliyet biçimleri ve sonuç odaklı çalışma şekilleri birtakım meşruiyet tartışmalarına sebep olmuş ve “bekçi köpeğini kim bekleyecek” sorusu sorulmaya başlanmıştır.⁹ Bu çalışmada, HDK’ların ve faaliyetlerinin “iyi” veya “kötü” olduğu iddiasının olmadığı baştan ortaya konulmalıdır. Bu çalışma, spesifik bazı HDK’ların faaliyetlerinden ziyade bir uluslararası aktör olarak HDK’lara ve genel olarak uluslararası sistemde HDK’ların insan hakları korumadaki rollerine odaklanmaktadır. Örneğin uygulamada, insan hakları koruma mekanizmaları içerisinde denetime esas teşkil eden bilgi ve belgelerin bazen neredeyse tamamının HDK’lar tarafından sağlandığı görülmektedir.¹⁰ Bu olgu, HDK’ların insan hakları korumada vazgeçilemez ve olumlu bir rolü olduğu şeklinde yorumlanabileceği gibi ihlal değerlendirmelerinin tek kaynaktan yapılmasının tehlikesi, eleştiri konusu da yapılabilir. Ancak bu çalışmada genellikle mevcut olguyu ortaya koyup daha ileri gitmeme yolu tercih edilmiştir.¹¹ Zira sübjektif değerlendirmelerin belli bir sistematik yaklaşım içerisinde ve tutarlı bir teorik temelde ortaya konulması gerekir. Halbuki bu çalışmanın ne kapsamı ne de mahiyeti, bu tür değerlendirmelerin teorik temellerini tam anlamıyla ortaya koyacak nitelikte değildir.

I. ULUSLARARASI HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLARIN TANIMI

Uluslararası HDK’ların teorik olarak kabul edilebilir açık ve net bir tanımı hala formüle edilmeyi beklemektedir.¹² Uluslararası hukukun farklı alanlarında HDK’ların

⁸ Bkz. Charles W. Kegley ve Gregory A. Raymond, *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, Pearson, Upper Saddle River, 2001, s. 164; David Lewis, “Nongovernmental Organizations, Definition and History”, *International Encyclopedia of Civil Society*, Ed.: Helmut K. Anheier ve Stefan Toepler, Springer, New York, 2010, s. 1060; Ramesh Thakur, “Human Rights: Amnesty International and the United Nations”, *Journal of Peace Research*, C. 31, S. 2, 1994, s. 153.

⁹ Bkz. Robert Blitt, “Who Will Watch the Watchdogs? Human Rights Nongovernmental Organizations and the Case for Regulation”, *Buffalo Human Rights Law Review*, C. 10, S. 1, 2004, s. 261-398.

¹⁰ Laurie Wiseberg, “The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Protection and Enforcement of Human Rights”, *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*, Ed. Janusz Symonides, Routledge, London, 2017, s. 371; Felice D. Gaer, “Reality Check: Human Rights Nongovernmental Organisations Confront Governments at the United Nations”, *Third World Quarterly*, C. 16, S. 3, 1995, s. 393.

¹¹ Sonuç kısmında sübjektif birtakım değerlendirmelerde yer verilmektedir.

¹² G. Schermers, Niels M. Blokker, *International Institutional Law: Unity Within Diversity*, 5. bs., BRILL, Leiden, 2011, s. 47.

o alana özgü nitelikleri ve hukuki yapıları dikkate alınarak tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Birleşmiş Milletlerin HDK'ların kapsamını daraltarak BM'nin katılımcı yapısını koruma kaygısıyla bilinçli olarak mutlak bir tanımdan kaçındığı da ifade edilmektedir. Zira temelde birer iç hukuk mekanizması olan HDK'ların her hukuk sistemi tarafından farklı tanımlandığı ve düzenlendiği dikkate alındığında genel geçer bir tanımın yapılması farklı mevzuatlardaki HDK'lara ilişkin farklı düzenlemelerin ve kavramların birbiriyle karıştırılmasına sebep olabilecektir.¹³

Öğretide HDK'ların tanımlanmasına ilişkin, temel olarak, hukuki yaklaşım ve sosyolojik yaklaşım olmak üzere iki yaklaşımın bulunduğu görülmektedir.¹⁴ Hukuki yaklaşım HDK'ları uluslararası belgelerdeki ifadeler ve tanımlamalar üzerinden tanımlamaya çalışırken sosyolojik yaklaşım¹⁵ HDK'ların sosyal hayatta ifade ettiği değerler üzerinden HDK'ları tanımlamaya çalışmaktadır.¹⁶ Bu çalışmada HDK tanımına ilişkin hukuki yaklaşım izlenecek olup uluslararası hukuk kaynaklarında HDK'lara ilişkin yapılan düzenlemeler ve tanımlamalar üzerinden değerlendirme yapılacaktır. İkincil uluslararası hukuk kaynaklarında HDK'ların tanımına ilişkin çeşitli metinler bulabilmek mümkündür.¹⁷ Ancak bu kaynakları-

¹³ PPhilippe Ryfman, *Sivil Toplum Kuruluşları*, çev. İsmail Yerguz, İletişim, İstanbul, 2006, s. 30.

¹⁴ Kerstin Martens, "Mission Impossible? Defining Nongovernmental Organizations", *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, C. 13, S. 3, 2002, s. 277.

¹⁵ Bkz.: Matthias Finger, Thomas Princen (ed.), *Environmental NGOs in World Politics: Linking the Local and the Global*, Routledge, London 1994, s. 6; Laurie S. Wiseberg, "Protecting Human Rights Activists and NGOs: What More can be Done?", *Human Rights Quarterly*, C. 13, S. 4, 1991, s. 528; Helmut Weyers, "Co-Operation between Nongovernmental Volunteer Services and the United Nations Volunteers Programme", *International Journal of Comparative Sociology*, C. 21, S. 3-4, 1980, s. 228; Steve Charnovitz, "Nongovernmental Organizations and International Law", *The American Journal of International Law*, C. 100, S. 2, 2006, s. 351.

¹⁶ Sosyolojik yaklaşımda tanım çeşitliliğinin çok daha fazla olduğu hatta bir terim birliğinin dahi sağlanamadığı görülmektedir. Zira "hükümet dışı" terimini dışlayıcı ve negatif bir ifade olarak değerlendiren birçok yazar, bu terimin HDK'ların toplumsal misyonunu tam olarak karşılamadığı düşünmektedir. Bu sebeple "hükümet dışı kuruluşlar" terimine alternatif olarak sivil toplum kuruluşları (*civil society organizations*), üçüncü sektör kuruluşları (*third sector organizations*), toplum temelli kuruluşlar (*grassroots organizations*) ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar (*nonprofit organizations*) gibi farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Thomas Weiss ve Leon Gordenker, "Pluralising Global Governance: Analytical Approaches and Dimensions", *Ngos, the Un, and Global Governance*, Ed. Thomas Weiss ve Leon Gordenker, Lynne Rienner, Boulder, 1996, s. 18; Peter Willetts, "Introduction", *The Conscience of the World: The Influence of Non-Governmental Organisations in the UN System*, Ed. Peter Willetts, Brookings Institution Press, Washington, 1996, s. 5.

¹⁷ Bu çalışmada ele alınan belgeler haricinde, BM Kamuoyu Bilgilendirme Bölümü direktifleri, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (2003)8 ve (2016)3 sayılı Kararları ve Amerikan Devletleri Örgütü Daimi Konseyi 1217/99 sayılı Kararı HDK'lara ilişkin birtakım tanımlamalar içermektedir.

nın tamamının ele alınması bu çalışmanın kapsamını aşacağından bu bölümde sadece BM Antlaşmasının 71'inci maddesi, Ekonomik ve Sosyal Konseyin 1296 ve 1996/31 sayılı kararları, 124 sayılı Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuki Kişiliğinin Tanınmasına İlişkin Sözleşme (124 Sayılı Avrupa Sözleşmesi) ve Sözleşmenin Açıklama Raporu üzerinden bir tanımlama yapılacaktır.

A. Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Ekonomik ve Sosyal Konsey Kararlarına Göre

Birleşmiş Milletler Antlaşmasının HDK işbirliğine ilişkin 71'inci maddesi HDK'lara ilişkin bir tanımlama içermemektedir.¹⁸ Bununla birlikte hükmün lafzından HDK ile neyin kastedildiğine dair bir takım çıkarımlar yapmak mümkündür.

BM Antlaşmasının 71'inci maddesi şu şekildedir:

“Ekonomik ve Sosyal Konsey, kendi yetkisine giren sorunlarla uğraşan hükümet dışı kuruluşlara¹⁹ danışmak için uygun düzenlemeler yapabilir. Böyle düzenlemeler uluslararası örgütlerle ve gerektiğinde, Birleşmiş Milletlerin ilgili üyesine danışıldıktan sonra ulusal örgütlerle de yapılabilir.”²⁰

71'inci maddenin HDK'lara karşı devletleri koruyucu üslubu devletlere kıyasla HDK'lara verilen ikincil statüye ilişkin ısrarcı tutumu yansıtmaktadır. Ulus devletlerden meydana gelen BM'de, HDK'ların “hükümet dışı” kavramıyla tanımlanması diplomasi ve güvenlik yüksek siyasetini belirleme yetkisinin devletlerin tekelinde olduğu vurgusunu yapmaktadır.²¹

BM Antlaşmasının 71'inci maddesi HDK'larla kurulacak ilişkinin usul ve esaslarını belirleme yetkisini Ekonomik ve Sosyal Konseye vermiştir. Ekonomik ve Sosyal Konsey daha sonra HDK katılımının usul ve esaslarına ilişkin aldığı kararlarında 71'inci maddedeki devleti önceleyen üslubu devam ettirmiştir.²²

¹⁸ Martens, “Mission Impossible?”, s. 273.

¹⁹ BM Türkiye temsilciliğinin resmi çevirisinde “non-governmental organizations” ifadesi “sivil toplum kuruluşları” şeklinde çevrilmiştir. Ancak yabancı literatürdeki 71'inci maddenin lafzi yorumu üzerinden yapılan tartışmaların tam anlaşılabilmesi için maddenin çevirisinde terimin “hükümet dışı kuruluşlar” şeklinde ifade edilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

²⁰ “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, 15.08.1945, <https://turkey.un.org/tr/33499-birlesmis-milletler-antlasmasi>, §71.

²¹ Caroline E. Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights: Challenging the Democratic Deficit*, Schulthess, Zürich, 2004, s. 7.

²² Martin A. Olz, “Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems”, *Columbia Human Rights Law Review*, C. 28, S. 2, 1996, s. 314.

Konsey kararlarının HDK'ların karakteristiğine ilişkin tanımlamalardan ziyade BM ve HDK'lar arasında kurulacak ilişkinin prensiplerinin ve esaslarının belirlenmesine odaklandığı görülmektedir.²³

71'inci madde metninden HDK'ların tanımına ilişkin çıkarılan bir diğer husus HDK'ların kar amacı gütmeye yasağıdır. Zira 71'inci maddeye göre Danışmanlık ilişkisi Ekonomik ve Sosyal Konseyin ve alt kurumlarının yetkisine giren konularda faaliyet gösteren kuruluşlarla BM arasında tesis edilecektir. Ticaret odaklı kar amacı güden faaliyetler Ekonomik ve Sosyal Konseyin yetki alanına giren konulardan değildir. Bu nedenle 1993/6 sayılı Konsey kararında uluslararası şirketlerin, iş ortaklıklarının ve mesleki danışmanlık firmalarının danışmanlık statüsü kapsamının dışında tutulacağı açıkça belirtilmektedir.²⁴

1986 tarihli ve 1296 sayılı Ekonomik ve Sosyal Konsey Kararı, kural olarak uluslararası HDK'ların akreditasyonunu öngörmekteydi. Ulusal HDK'ların danışmanlık statüsü almaları istisna olarak düzenlenmişti. Bununla birlikte 1996/31 sayılı Karar ile bu konuda ciddi bir değişikliğe gidilmiş ve ulusal, bölgesel ve küresel HDK'lara eşit standartlar uygulanarak danışmanlık statüsü verilmeye başlanmıştır.

1996/31 sayılı Kararın 12'nci maddesinde HDK'lara ilişkin tanımlama niteliğinde birtakım ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Buna göre;

“Kuruluşun görüşlerinin özgürce ifade etmesine engel olmadığı sürece hükümet yetkilileri tarafından atanan üyeleri kabul eden kuruluşlar da dahil olmak üzere, bir devlet kurumu veya hükümetler arası anlaşma tarafından kurulmayan herhangi bir kuruluş bu düzenlemelerin amacı doğrultusunda bir hükümet dışı kuruluş olarak kabul edilecektir.”²⁵

Bu tanıma göre HDK'ların kamu kurumu tarafından veya hükümetler arası anlaşma ile kurulmamış olması gerekmektedir. Ancak HDK'ların hükümet tarafından atanmış temsilcileri üyeliğe kabul etmesi, bağımsızlığına engel olmadığı sürece hükümet dışı kuruluş olmasına engel teşkil etmeyecektir.

²³ Martens, “Mission Impossible?”, s. 274.

²⁴ Schwitter Marsiaj, The Role of International NGOs, s. 9.

²⁵ UN Economic and Social Council, “1996/31 Consultative Relationship between the United Nations and Non-governmental Organizations”, 25.07.1996, https://www.un.org/esa/coordination/ngo/Resolution_1996_31/, (29.03.2022), §12.

1996/31 sayılı Karar'da HDK'larda aranılan başka bir özellik, belirli bir yetki alanı içinde tanınmış bir statüye veya temsili bir karaktere sahip olmasıdır. Bu sebeple HDK'ların yerleşik bir merkezinin ve bir genel müdürünün olması, demokratik yollarla kabul edilmiş ve üyelerinin karar alma mekanizmalarına etkin katılımını temin eden bir tüzüğe sahip olması ve yetkili temsilcileri aracılığıyla üyeleri adına irade beyanında bulunma yetkisini haiz olması beklenmektedir.²⁶

Sonuç olarak, BM kaynaklarındaki ifadelerle göre HDK'ların; kamu kurumları tarafından veya bir uluslararası sözleşme ile kurulmamış olan, demokratik ve temsili bir kurumsal yapıya sahip ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar olarak tanımlandığı görülmektedir.

B. 124 Sayılı Avrupa Sözleşmesine Göre

1986 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 124 sayılı Uluslararası Hükümet Dışı Kuruluşların Hukuki Kişiliğinin Tanınmasına İlişkin Sözleşmeyi ilan etmiştir. Sözleşme 1991 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁷ Uluslararası hukuk kaynakları içerisinde HDK'lara ilişkin en kapsamlı tanımın bu Sözleşme ve Açıklama Raporundaki düzenlemelerde yer aldığı kabul edilmektedir.²⁸

Sözleşmenin 1'inci maddesine göre Sözleşme hükümlerinin uygulanacağı kuruluşları şu şekilde tarif etmektedir:

“Sözleşme hükümleri, aşağıdaki koşulları sağlayan dernekler, vakıflar ve diğer özel kuruluşlar için geçerli olacaktır: a) kar amacı gütmeyen bir uluslararası fayda amacı taşımak; b) bir Tarafın iç hukukuna tabi bir belge ile kurulmuş olmak; c) faaliyetlerini en az iki Devlette geçerli olacak şekilde sürdürmek ve d) yasal ofislerinin ve merkezi yönetim ve kontrol mekanizmalarının sözleşmeye Taraf Devletlerden bir veya birkaçının toprakları içerisinde olmak.”²⁹

Avrupa Konseyi, Sözleşmenin yayınlandığı aynı tarihte Sözleşme hükümlerinin yorumlanmasına yardımcı olmak amacıyla bir “açıklama raporu” yayınlamış-

²⁶ Martens, “Mission Impossible?”, s. 274.

²⁷ The Council of Europe, “CETS-124 European Convention on the Recognition of the Legal Personality of INGOs”, 24.04.1986, (<https://uia.org/archive/legal-status-4-11#sour>, (26.03.2022)).

²⁸ Alina Kaczorowska, *Public International Law*, 5. bs., Routledge, London, 2015, s. 201.

²⁹ The Council of Europe, “CETS-124”, §1.

tır.³⁰ Raporda bir Kuruluşun herhangi bir kamu gücü veya imtiyazından yararlanmaması halinde özel kuruluş olarak kabul edileceği belirtilmektedir. Bu durumda devletler tarafından idari yetkiler veya imtiyazlara sahip olmadan kurulacak kuruluşlar da Sözleşme kapsamında özel kuruluş olarak kabul edilmektedir.³¹

Sözleşmenin 1'inci maddesi (a) bendi, uluslararası şirketler gibi iş odaklı kuruluşları açıkça HDK kapsamı haricinde tutmaktadır. Öte yanda, açıklama raporuna göre HDK'lar kuruluşun karakterini değiştirmedeği sürece ve gelirler kamusal amaçlarına hizmet etmek için kullanıldığı sürece gelir sağlayan faaliyetlerde bulunabilir. 1'inci maddenin (a) bendinde yer alan "uluslararası fayda amacı gütmek" ibaresi uluslararası toplum için değerli kabul edilebilecek ve Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Avrupa Konseyi Statüsünün amaç ve ilkelerine ulaşılmasına katkıda bulunacak bilimsel ve kültürel her türlü çalışmayı kapsamaktadır.³²

Sözleşmenin 1(c) hükmüne göre HDK'ların uluslararası olma koşulunun, BM Ekonomik Konseyi kararlarına paralel bir şekilde, faaliyet yürütülen ülke sayısına göre belirlendiği görülmektedir. Sözleşmenin 1'inci maddesinin (c) bendi, (a) ve (d) bentleriyle birlikte değerlendirildiğinde, bir Avrupa Konseyi Üyesinin sınırları içerisinde yasal ve gerçek bir merkezi bulunan bir HDK, BM ve Avrupa Konseyinin hedef ve amaçlarına katkıda bulunan çalışmalar yaptığı ve Konsey Üyesi olan veya olmayan en az bir başka ülkede faaliyet gösterdiği sürece "HDK Kişiliğine İlişkin Sözleşmeye tabi bir "uluslararası HDK" kabul edilecektir.³³

Sonuç olarak, Avrupa Konseyi kaynaklarında uluslararası HDK'ların; birden fazla ülkede faaliyet gösteren, kamu gücü kullanma yetkisine haiz olmayan, bir devletin iç hukuk hükümlerine göre kurulmuş bir kurumsal yapıya sahip olan, bir uluslararası fayda amacı güden ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar olarak tanımlandığı görülmektedir.

Genel olarak HDK'lar, uluslararası hukuk kaynaklarında devletle organik ve finansal bir bağı olmayan, kar amacı gütmeyen, kamusal bir menfaati yerine getirme amacı olan, kurumsal bir yapıya sahip insan toplulukları şeklinde tarif edilmektedir. Uluslararası HDK'lar birden fazla ülkede faaliyet gösteren

³⁰ The Council of Europe, "Explanatory Report on the European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations", 24.04.1986, <https://rm.coe.int/16800ca439>, (01.02.2020).

³¹ Schwitter Marsiaj, The Role of International NGOs, s. 10.

³² The Council of Europe, "Explanatory Report", §9.

³³ Olz, "Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems", s. 319.

HDK'ları ifade etmektedir. Günümüzde küresel ve bölgesel HDK'ların yanı sıra, ulusal HDK'lara bazı hükümetler arası kuruluşların faaliyetlerine katılma imkânı sağlandığı görülmektedir.

II. HDK'LARIN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARININ KORUMASINDAKİ ROLLERİ

HDK'ların hükümetler arası kuruluşlara akredite olmak suretiyle uluslararası sistemde resmi bir nitelik kazandığı ve bu suretle insan hakları koruma ve geliştirme mekanizmaları içerisinde etkin faaliyet yürütme imkânı ele ettiği görülmektedir. Akreditasyon işlemi ile birlikte HDK'lar; uluslararası toplantı ve konferanslara katılmak, sözlü ve yazılı beyanda bulunmak, resmi rapor sunmak, yan etkinlikler düzenlemek, insan hakları koruma mekanizmalarını harekete geçirmek, uluslararası mahkemelerde dava açmak veya mahkemelere dava dostu olarak katılmak gibi birtakım haklar elde etmektedirler.³⁴ Akreditasyon işlemi ayrıca HDK'lara uluslararası karar vericilere erişim sağlama ve lobicilik faaliyetleri yürütme imkânı vermektedir. Akreditasyon vasıtasıyla BM gibi küresel hükümetler arası kuruluşlara erişim imkanı elde eden HDK'lar, devletlerin en üst karar mercilerine ve hükümetler arası kuruluşların üst düzey yöneticilerine kolayca ulaşma ve bu kişileri amaçları doğrultusunda ikna etme fırsatına sahip olmaktadır. Akreditasyona sahip HDK'ların uluslararası sistemde özellikle çevre, kalkınma ve insan hakları alanlarında etkinlik gösterdikleri görülmektedir.³⁵

HDK'ların insan hakları korunmasında etkin olmasını sağlayan sebepler arasında; hükümetler arası kuruluşların diplomatik şekilci kurallarıyla bağlı olmamaları, bilgi ve belgelere doğrudan ulaşarak devletlerin resmi söylemlerine alternatif bir perspektif sunmaları, konu hakkında sivil uzmanlara sahip olmaları, gönüllü oldukları esasına göre ve teknolojiyi etkin kullanarak hareket etmeleri sebebiyle büyük faaliyetleri düşük maliyetlerle yapabilmeleri, tarafsız statüleri

³⁴ Öğretide akreditasyon ile kazanılan haklar "katılım hakları" (*participatory rights*) olarak isimlendirilmektedir. Bkz. Jurij Daniel Aston, "The United Nations Committee on Non-governmental Organizations: Guarding the Entrance to a Politically Divided House", *European Journal of International Law*, C. 12, S. 5, 2001, s. 959; Karsten Nowrot, "Legal Consequences of Globalization: The Status of Non-Governmental Organizations under International Law", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, C. 6, S. 2, 1999, s. 580; Charnovitz, "Non-governmental Organizations and International Law", s. 363; Olz, "Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems", s. 323; Peter Willetts, "From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership': The Changing Status of NGOs in Diplomacy at the UN", *Global Governance*, C. 6, S. 2, 2000, s. 191.

³⁵ Phillip R. Trimble, "Globalization, International Institutions, and the Erosion of National Sovereignty and Democracy", *Michigan Law Review*, C. 95, S. 6, 1997, s. 1964.

sebebiyle yerel halk arasında daha rahat destek bulmaları ve sınır tanımayan yapıları sayılabilir. Özellikle küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunların, insan kaynakları ve finansal yönden kısıtlı olanaklara sahip hükümetler arası kuruluşlar tarafından giderilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, hükümetler arası kuruluşların daha düşük maliyetle ve daha etkin çalışan HDK'larla işbirliğini arttırmaya çalıştıkları görülmektedir.³⁶ Ayrıca günümüzde HDK'ların ve diğer toplumsal aktörlerin ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde insan hakları mücadelesinde bilgi, uzmanlık ve dayanışma sağlayan koalisyonları ve dayanışma ağları bulunmaktadır.³⁷ Bu ağlar sayesinde ulusal bir insan hakları problemi HDK'lar tarafından çok kolay bir şekilde uluslararası platformlara taşınabilmektedir.

HDK'ların insan hakları alanındaki faaliyetlerinin, hukukçular tarafından genellikle "HDK'ların insan haklarının korunmasındaki rolleri" başlığı altında incelendiği görülmektedir.³⁸ Bu faaliyetler, yazarlar tarafından farklı kategoriler altında ele alınmaktadır. Weissbordt, uluslararası HDK'ların "ihlal inceleme ve seçme" işlevinden bahsederken³⁹; van Boven, HDK'ların "temsil" fonksiyonundan bahsetmekte-

³⁶ Kemal Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 87.

³⁷ Margaret E. Keck ve Kathryn Sikkink, "Transnational Advocacy Networks in International and Regional Politics", *International Social Science Journal*, 1999, C. 51, S. 159, s. 90; Jeffrey Unerman ve Brendan O'Dwyer, "Theorising Accountability for NGO Advocacy", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 2006, C. 19, S. 3, s. 349-376; Thomas Risse-Kappen, "Introduction", *Bringing Transnational Relations Back in: Non-State Actors, Domestic Structures, and International Institutions*, Ed.: Thomas Risse-Kappen, Cambridge Studies in International Relations 42, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 4; Patricia Chilton, "Mechanics of Change: Social Movements, Transnational Coalitions, and the Transformation Processes in Eastern Europe", *Bringing Transnational Relations Back in: Non-State Actors, Domestic Structures, and International Institutions*, Ed.: Thomas Risse-Kappen, Cambridge Studies in International Relations 42, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 190.

³⁸ Bkz. Stephan Hobe, "Global Challenges to Statehood: The Increasingly Important Role of Nongovernmental Organizations", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1997, C. 5, S. 1, s. 191-209; Richard Falk, "The World Order between Interstate Law and the Law of Humanity: The Role of Civil Society Institutions", *International Legal Theory*, 1995 C. 1, s. 15; Kenneth Anderson, "The Ottawa Convention Banning Landmines, the Role of International Non-Governmental Organizations and the Idea of International Civil Society", *European Journal of International Law*, 2000, C. 11, S. 1, s. 93-95; Janusz Symonides, "Some Reflections on the Role of Non Governmental Organisation in the Promotion and Protection of Human Rights", *Karel Vasak Amicorum Liber: Human Rights at the Dawn of the Twenty-First Century*, Bruylant, Brussels, 1999, s. 879-96; Cenap Çakmak, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Norm Creation Process in the Field of Human Rights", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 2005, C. 3, S. 1, s. 121.

³⁹ David Weissbrodt, "The Role of Nongovernmental Organizations in the Implementation of Human Rights", *Texas International Law Journal*, 1977, C. 12, s. 300.

dir.⁴⁰ Valpel'in HDK'ların faaliyetlerini i) araştırma izleme, ii) kamu desteğini harekete geçirme, iii) kapasite inşası ve iv) savunma şeklinde dört başlık altında topladığı görülmektedir. Wiseberg ise HDK'ların insan hakları korumadaki rollerini; i) gündem belirleme, ii) norm üretme, iii) vakıa tespiti ve analizi, iv) tanıklık, v) uluslararası insan hakları aktivitelerini destek, vi) eğitim, vii) ekspertiz ve politika analizi ve viii) politik sistemin açık tutulması şeklinde sekiz başlık altında toplamaktadır.⁴¹

Kanaatimizce HDK'ların uluslararası insan hakları korumadaki rollerinin tam olarak ortaya koyulabilmesi için, HDK'ların küresel ve bölgesel insan hakları koruma ve geliştirme mekanizmaları içerisindeki yerlerinin her bir mekanizma açısından sistematik bir bütünlük içerisinde ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.⁴² Yukarıda verilen örneklerdeki gibi, HDK'ların faaliyetlerinin insan haklarının korunması bakımından kategorize edilerek incelenmesi olsa olsa bir etkinlik değerlendirmesi olacaktır.⁴³ Ayrıca, HDK'ların insan haklarının korunmasındaki etkinliklerinin, insan hakları normlarının “oluşumdaki” ve “uygulanmasındaki” etkinlikleri şeklinde iki aşamada incelenmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira HDK'lar, insan hakları normlarının oluşumunda ve uygulanmasında farklı şekillerde etkinlik göstermektedirler. HDK'lar, insan hakları normlarının “oluşumunda” i) gündem oluşturma, ii) karar mekanizmalarına üyelik, iii) norm yapım süreçlerine katılım ve iv) normların yaygınlığının artırılması şeklinde etkinliklerde bulunurken; insan hakları normlarının “uygulanmasında” i) izleme, denetim ve tespit, ii) koruma mekanizmalarını harekete geçirme, iii) bilgi ve belge temin etme, iv) dayanışma ve destek, v) yargısal süreçlere katılım ve vi) insan hakları eğitimi gibi etkinliklerde bulunmaktadır.⁴⁴

⁴⁰ Bkz. Theo van Boven, “The Role of Non-Governmental Organizations in International Human Rights Standard-Setting: A Prerequisite of Democracy”, *California Western International Law Journal*, 1990, C. 20, S. 2, s. 207-25.

⁴¹ Bkz. Wiseberg, “The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs)”, s. 347-372.

⁴² HDK'ların insan hakları koruma mekanizmaları içerisindeki rolleri bu çalışmaya temel teşkil eden doktora çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

⁴³ Türk Dil Kurumu Sözlüğü “Etkinlik” sözcüğünü “Bir kurumun belli bir alandaki eylemi, faaliyeti, aktivitesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. “Etkinlik”, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr/?kelime=etkinlik>, 28.01.2022.; Etkinlik, faaliyetten kurumsallık anlamında farklılaşır ve öne çıkar. Yani etkinlik, bir kişi ve kurumun organize edilmiş ve yeknesaklaşmış faaliyetlerini ifade eder. HDK'ların insan hakları alanındaki faaliyetlerini, esnek yapıları ve *de facto* nitelikleri sebebiyle, “fonksiyon” olarak nitelendirmek abartılı olacaktır. Öte taraftan, belli alanlarda organize ve yeknesak bir faaliyet tablosu ortaya koydukları da bir gerçektir. Bu sebeple, HDK'ların insan hakları alanındaki faaliyetlerinin “etkinlik” olarak nitelendirilmesi uygun olacaktır.

⁴⁴ HDK'ların insan hakları normlarının uygulanmasındaki etkinlikleri bu çalışmaya temel teşkil eden doktora çalışmasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

HDK'ların insan hakları normlarının oluşumu ve uygulanmasındaki etkinliklerinin ve insan hakları koruma mekanizmalarında oynadıkları rollerin tek bir makalede ele alınması makalenin kapsamını aşacağından, "HDK'ların insan hakları normlarının uygulanmasındaki etkinlikleri" ve "HDK'ların insan hakları koruma mekanizmaları içerisindeki rolleri" konularını başka bir çalışmaya bırakıp, bu çalışmada sadece "HDK'ların uluslararası insan hakları normlarının oluşturulmasındaki etkinliklerini" inceleyeceğiz. Bununla birlikte, öğretilerdeki geleceğe sadık kalmak amacıyla, bu çalışma özelinde, HDK'ların insan hakları normlarının oluşumundaki etkinliklerinin, "insan hakları normlarının oluşumundaki rolleri" şeklinde ifade edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

III. HÜKÜMET DIŞI KURULUŞLARIN ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI NORMATIVİNİN OLUŞUMUNDAKİ ROLLERİ

HDK'ların insan hakları normlarının oluşumundaki rolleri; i) insan hakları normlarına ilişkin ihtiyaca dair gündem oluşturma, ii) insan hakları normlarının düzenlendiği uluslararası karar alma mekanizmalarına üye olma, iii) norm yapma süreçlerine katılım, iv) ilan edilen normların devletler tarafından kabul edilmesi ve toplum tarafından benimsenmesine yönelik lobicilik ve tanıtım unsurları üzerinden ele alınacaktır.

A. Gündem Oluşturma

Bir insan hakları normunun oluşmasının ilk aşaması, normun düzenlenmesine ilişkin sosyal, siyasi, ekonomik ve hukuki bir takım ihtiyaçların hissedilmesidir. İnsan hakları HDK'ları, bir konuda insan hakları normu oluşturulması gerektiğinin uluslararası toplumda hissedilmesini sağlama noktasında önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Uluslararası hukukta antlaşmaların yapılması ve uluslararası teamüllerin oluşmasında devletlerin rızası (*state consent*) belirleyici unsurdur.⁴⁵ Devletler ulusal çıkarları gerektirmedikçe uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin altına girmek istemediklerinden, insan hakları gibi uluslararası toplumun ortak çıkarlarına ilişkin konularda norm oluşturulması ihtiyacı olduğu konusunda devletlerin ikna edilmesi gerekmektedir.⁴⁶

⁴⁵ Jeffrey Andrew Hartwick, "Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform", *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, 2003, C. 26, S. 2, s. 221.

⁴⁶ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 87.

Birleşmiş Milletler, kurulduğu günden itibaren ilk yirmi yıl boyunca, neredeyse tüm mesaisini uluslararası insan hakları normlarının oluşturulması için harcamıştır.⁴⁷ Buna mukabil, devletlerin 1960'ların sonundan itibaren yavaş yavaş insan haklarının korunmasına ilişkin normları kabul etmeye başlamasının, insan hakları HDK'larının baskısı sonucu gerçekleştiği kabul edilmektedir.⁴⁸

Özellikle 1990'lardan itibaren iletişim teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, sosyal medya ve interneti etkin bir şekilde kullanan HDK'lar, ulusal ve uluslararası gündemi belirleyecek eylemler yapma imkanı bulmaktadır.⁴⁹ Bugün dünyanın farklı yerlerinde aynı anda yapılan eylemler yoluyla uluslararası karar alma mekanizmalarının politikalarını yeniden gözden geçirmeleri sağlanmaktadır. HDK'lar, oluşturdukları kamuoyu sayesinde, toplumda sesini duyurmakta güçlük çeken engelliler, kadınlar ve yerel halklar gibi azınlık grupların insan haklarının korunması konusundaki hukuki düzenleme ihtiyaçlarının karar alma mekanizmalarına duyurulması konusunda etkin faaliyet göstermektedir.⁵⁰ Örneğin, Uluslararası Af Örgütünün 1972-1973 yılları arasında gerçekleştirdiği işkenceye karşı kampanya, BM İşkence-nin Önlenmesi Sözleşmesi müzakerelerinin başlamasında öncü rol oynamıştır.⁵¹

HDK'ların gündem meydana getirmedeki etkinliğinin en çarpıcı örneklerinden birisi kara mayınlarının üretilmesi ve yasaklanmasına ilişkin süreçtir.⁵² Çok sayıda sivil can kaybı ve yaralanmalarına sebep olan kara mayınlarının yasaklanması konusunda 1980 yılında Uluslararası Kızıl Haç Örgütü ve diğer insancıl hukuk alanında çalışan HDK'ların başlattığı kampanya, 1990 yılında bütün dünyanın ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir.⁵³ 1991 yılında Uluslararası Kara Mayınlarının Yasaklanma-

⁴⁷ Nigel Rodley, "Monitoring Human Rights by the UN System and Non-Governmental Organizations", *Human Rights and American Foreign Policy*, Ed.: Donald E. Kommers, Gilbert D. Loescher, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1979, s. 161; Howard Tolley, *The UN Commission on Human Rights*, Westview Press, Boulder, 1987, s. 16-18.

⁴⁸ Wiseberg, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Protection and Enforcement of Human Rights", s. 354; Louis Henkin, *The Rights of Man Today*, Stevens, London, 1979, s. 108.

⁴⁹ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 87.

⁵⁰ Vaibhav Goel- Manoj Kr. Tripathi, "The Role of NGOs in the Enforcement of Human Rights: An Overview", *The Indian Journal of Political Science*, 2010, C. 71, S. 3, s. 786.

⁵¹ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights*, s. 61.

⁵² Nicola Short, "The Role of NGOs in the Ottawa Process to Ban Landmines", *International Negotiation*, C. 4, S. 3, 1999, s. 484.

⁵³ Anderson, "The Ottawa Convention Banning Landmines, the Role of International Non-Governmental Organizations and the Idea of International Civil Society", s. 93.

sı Hareketi adıyla 6 adet HDK tarafından kurulan uluslararası HDK ağı, 1996 yılında 40 ülkeden 600 adet HDK'yı kapsayan büyük bir kampanyaya dönüşmüştür. Bu hareketin lobi ve gündem oluşturma çabaları neticesinde konu ilk kez 1995 yılında BM Viyana Konferansına taşınmıştır. 1997 yılında, Ottawa Konferansında bir araya gelen 156 devlet ve çok sayıda HDK, Kara Mayınlarının Yasaklanmasına İlişkin Sözleşmeye son hali vermiş ve Sözleşme imzaya açılmıştır.⁵⁴

Gündem oluşturma konusunda HDK etkinliğine ilişkin bir diğer örnek, Engelli Kişilerin Haklarına Dair BM Sözleşmesi'nin gündeme getirilmesi ve hazırlanması sürecidir. Engelli temsilcisi HDK'ların lobi çalışmaları neticesinde, 2001 tarihinde Meksika Hükümetinin önderliğinde BM Genel Kuruluna sunulan, engelli haklarına dair bir sözleşme yapma teklifi, Genel Kurul tarafından olumlu karşılanmıştır. Engelli temsilcisi yedi BDDK'dan oluşan Engelliler Birliği (*International Disability Alliance*), BM sistemi içerisinde engelli bireyleri temsilen sözleşmenin hazırlanma sürecine dahil olmuş ve süreç içerisinde daha fazla engelli temsilci HDK'ların çalışmalara entegre olmasını sağlamıştır.⁵⁵

B. Uluslararası Karar Alma Mekanizmalarına Üyelik

Pek çok uluslararası karar alma mekanizması, resmi çalışmalarda devletler ve HDK'lar arasında herhangi bir anlamda eşit statü tesisine sıcak bakmamaktadır.⁵⁶ Öte yandan hem hükümetlerin hem de HDK'ların tam oy hakkına sahip eşit statüde üyeler olduğu Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği, Uluslararası Deniz Ticaret Odası, Uluslararası Kızıl Haç Örgütü ve Dünya Koruma Birliği gibi hibrit uluslararası kuruluşlarda, devletler HDK'larla tam eşit statüde bulunabilmektedir. Bu tür hibrit organizasyonların iki şekilde ortaya çıktığı görülmektedir: HDK'ların ve devletlerin ayrı ayrı oy kullandığı ve her birinin bir karar için çoğunluk onayı vermesi gerektiği iki meclisli (*bicameral*) form veya devletlerin

⁵⁴ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 70.; Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 95.

⁵⁵ Janet E. Lord, "NGO Participation in Human Rights Law and Process: Latest Developments in the Effort to Develop an International Treaty on the Rights of People with Disabilities", *ILSA Journal of International & Comparative Law*, 2003, C. 10, S. 2, s. 314.

⁵⁶ Uluslararası arena devletlerin sürekli olarak askeri, ekonomik veya siyasi güç dengelerinde avantaj elde etmek için mücadele ettiği bir alandır. Bu nedenle devletler HDK'lar gibi devlet dışı aktörlerle bu gücü paylaşma noktasında isteksizdir. Ayrıca, hukuki olarak hesap verilebilirliği zayıf olan yapılara yetki verilmesinin güç dengeleri üzerine kurulmuş uluslararası sistemde istikrarsızlık ve anarşiye sebep olacağı düşünülmektedir. Bkz.: Hartwick, "Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform", s. 221.

ve HDK'ların birlikte oy kullandıkları tek meclisli (*unicameral*) form.⁵⁷ Willets, 1990'lerden itibaren BM'nin bazı kurum ve kuruluşlarının, tek meclisli formun bazı hibrit özelliklerini benimseme yönünde temayül gösterdiklerini iddia etmektedir.⁵⁸ Hibrit işbirliğinde HDK'lar danışmanlık statüsünde ikincil bir statüye sahip olmayıp daha prestijli bir statü olan gözlemci statüsünde hükümet temsilcileriyle eşit bir düzeye konumlandırılmaktadır.⁵⁹

1995 yılında üç HDK temsilcisi, Hükümetler Arası Orman Paneline; Gıda ve Tarım Kültürü Örgütü, BM Kalkınma Programı, BM Çevre Programı ve diğer hükümetler arası kuruluşların yanında, açık uçlu ve tamamen katılımcı bir temelde gözlemci olarak katılmaya davet edilmiştir. Bu gelişme ile, HDK'lara düşük ve üçüncül statüde katılma hakkı verilmek yerine, merkez bir BM organı içerisinde, BM programları ve ajansları ile eşit resmi bir statü verilmesi önemli bir gelişme olarak karşılanmıştır. Bu uygulama, benzer şekilde, beş HDK'nın BM AIDS'in Program Koordinasyon Kurulunun çalışmalarına katılmaya davet edilmesi ile pekiştirilmiştir.⁶⁰

İnsan haklarının korunması alanında hibrit model diyebileceğimiz en net örnek Uluslararası Çalışma Örgütü modelidir. ILO, "üçlü yapı" olarak bilinen sistem altında, tüm politika oluşturma süreçlerinde her üye ülkeden hükümetlere, sendikalara ve işveren kuruluşlarına eşitlik statüsü vermektedir. Resmi olarak, devletler ILO'nun üyesidir, ancak kararlar her üyenin iki hükümet temsilcisi, bir sendika temsilcisi ve bir işveren temsilcisi ile tek meclis temelinde oy kullanmasıyla alınmaktadır.⁶¹

⁵⁷ Peter Willets, *Non-Governmental Organizations in World Politics: The Construction of Global Governance*, Routledge, London, 2010, s. 72.

⁵⁸ İnsan hakları koruma alanında, sözleşme ile bazı sözleşme denetleme organlarına HDK'ların katılımından yararlanma görevi verilmesi bu konuda atılmış başka bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bkz.: Peter Willets, "From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership'", s. 203.

⁵⁹ Willets, *Non-Governmental Organizations in World Politics*, s. 73.

⁶⁰ BM AIDS, BM sistemindeki tüm AIDS faaliyetlerini denetlemek üzere kurulmuş bir kurumlar arası kuruluştur. Bkz. Willets, "From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership'", s. 204.

⁶¹ Virginia Leary, "The ILO: A Model for Non-State Participation?", *The Legitimacy of the United Nations: Towards an Enhanced Legal Status of Non State Actors*, Ed.: Th C. van Boven, C. Flinterman, Fred Gruenfeld, Netherlands Institute of Human Rights, Utrecht, 1997, s. 63.; Georg Nolte - Sergey Lagodinsky, "The Role of Non-Governmental Organizations in the International Labor Organization", *The Welfare State, Globalization, and International Law*, ed. Eyal Benvenisti, Georg Nolte, Berlin, Heidelberg, Springer, 2004, s. 322.; Lars Thomann, "The ILO, Tripartism, and NGOs: Do Too Many Cooks Really Spoil the Broth?", *Civil Society Participation in European and Global Governance*, Ed.: Jens Steffek, Claudia Kissling, Patrizia Nanz, Palgrave Macmillan, London, 2008, s. 73.

Sendikalar ve işveren kuruluşları hükümet temsilcilerinden bağımsız olarak ve kendi hükümetlerine karşı oy kullanabilmektedir. Bu durum, ilke olarak, bir Uluslararası Çalışma Konferansı'nın, bağlayıcı uluslararası hukuk metni olan bir sözleşmeyi hükümetlere rağmen kabul edebileceği anlamına gelir. Tabii ki, çoğu işçi ve işveren temsilcisinin hükümetlerin çoğuna karşı birleşmesi siyasi olarak pek olası değildir. Ancak uluslararası hukukun geleneksel normlarının, bunun bir olasılık dahiline girmesine izin verilecek kadar esnetilmesi, ILO'yu bu bağlamda ilginç kılmaktadır.⁶²

C. Norm Yapım Süreçlerine Katılım

Uluslararası insan hakları normları, genellikle çok taraflı uluslararası sözleşmeler şeklinde hayata geçmektedir. Antlaşmaların, uluslararası hukukun doğrudan kaynakları arasında olduğunu vurgulamak önemlidir. Devletler, sözleşmeleri imzaladıkları andan itibaren, sözleşme hükümlerinden kaynaklı yükümlülüklerine uymamaları halinde uluslararası ilişkiler çerçevesinde ilişkilerini etkileyebilecek ve zarar verebilecek yaptırımlar, kısıtlamalar veya eylemlerle karşı karşıya kalacaktır.⁶³ Devlet dışı aktörlerin sözleşme müzakerelerine ve anlaşmaların hazırlanmasına katılımı, bu bağlamda, HDK'ların uluslararası sistemde gördüğü işlevin önemi daha fazla ortaya çıkmaktadır. Zira HDK'ların sözleşme yapım süreçlerine katılımı, toplum ve devletler arasında bir köprü görevi görmeleri sebebiyle, zorunlu bir meşruiyet aracı olarak kabul edilmektedir.⁶⁴ Böylece HDK'lar devlet egemenliğinin sınırlandırılması ile sonuçlanabilecek uluslararası bir işlemde rızası aranılan taraf konumuna gelmektedir.

18'inci yüzyılın sonlarından itibaren bazı bağımsızlık bildirelerinde, anayasal belgelerde ve liberal anayasalarda görülmeye başlayan insan hakları normları uzun yıllar boyunca retorik maddeler olarak kabul edilmiştir ve bu maddelere icrailik addedilmemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren insan hakları normları, insan hakları ihlallerine karşı devletleri sorumlu tutmak için kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁵ İnsan hakları hukukunun uluslararasılaşmasında

⁶² Willetts, *Non-Governmental Organizations in World Politics*, s. 74.

⁶³ Malcom N. Shaw, *International Law*, 9. bs., Cambridge University Press, Cambridge, 2021, s. 94-95.

⁶⁴ Maiara Giorgi, "The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making", *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*, 2019, C. 19, s. 163.

⁶⁵ Roberto Gargarella, *Latin American Constitutionalism, 1810-2010: The Engine Room of the Constitution*, Oxford University Press, New York, 2013, s. 144-45.

büyük rolü bulunan HDK'lar, insan hakları ihlallerine karşı hükümetleri sorumlu tutmak için uluslararası insan hakları normlarını etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bu sebeple yeni insan hakları sözleşmelerinin ortaya çıkması süreçlerinde HDK'ların önemli bir mesai harcadığı görülmektedir.⁶⁶ HDK'ların, insan hakları sözleşmelerin hazırlanma aşamalarından ve çalışma komitelerine bilgi ve belge temin etmekten uzmanlık görüşü sunmaya ve taslak hazırlama çalışmalarına katılmaya kadar birçok konuda komitelerin faaliyetlerine aktif katılım gösterdikleri görülmektedir.⁶⁷ HDK'lar, yeni sözleşmelerin yapılış aşamalarında, komitelerin taslak hazırlık oturumlarına ve çalışma gruplarına dahil olmakta, bir takım taslak hükümleri desteklemekte veya kendi taslaklarını sunmaktadır.⁶⁸ Bazı norm yapım süreçlerinde, HDK'ların çalışmalara katılımı resmi olarak tanınmakta ve HDK'lara çalışmaların tüm aşamalarına dahil olma hakkı verilmektedir. HDK katılımının resmi olarak tanınmadığı durumlarda HDK'lar, hükümet delegeleri veya uluslararası kuruluşların üst düzey görevlileri üzerinde lobi çalışmaları yaparak önemli gördükleri meselelerin sözleşme taslağına eklenmesine gayret etmektedir.⁶⁹

Persbo, HDK'ların sözleşme yapım süreçlerine katılımlarını şu ifadelerle özetlemektedir:

“HDK'ların sözleşme yapım sürecindeki etkilerinin göz ardı edilemeyeceği bugün herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu nedenle bugün hükümetlerin karşı karşıya olduğu soru, HDK'ların sözleşme yapım süreçlerine dahil olup olmayacakları sorusu değil, nasıl dahil olacakları sorusudur.”⁷⁰

⁶⁶ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs*, s. 25.

⁶⁷ Engelli Haklarına Dair Sözleşmeye ilişkin taslaklar 2002'den 2006'ya kadar müzakere edilmiş ve müzakerenin her aşamasında HDK temsilcileri aktif rol oynamıştır. Dört yıllık hazırlık süreciyle Engelli Haklarına Dair Sözleşme en hızlı hazırlanan insan hakları sözleşmesi olmuştur. Sözleşme'nin kabulü vesilesiyle, dönemin İnsan Hakları Yüksek Komiseri Louise Arbour, anlaşmanın taslağının hazırlanmasında Devletler, Birleşmiş Milletler çalışanları ve HDK'lar arasındaki eşi görülmemiş iş birliğine dikkat çekmiştir. Bkz.: Patrick Thornberry, “The Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD)”, *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Ed.: Frédéric Mégret, Philip Alston, 2. bs., Oxford University Press, Oxford, 2020, s. 331.

⁶⁸ Felice D. Gaer, “Implementing International Human Rights Norms: UN Human Rights Treaty Bodies and NGOs”, *Journal of Human Rights*, 2003, C. 2, S. 3, s. 344.

⁶⁹ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs*, s. 26.

⁷⁰ Andreas Persbo, “The Role of Non-governmental Organizations in the Verification of International Agreements”, *Disarmament Forum: Arms Control Verification*, Ed.: Vignard Kerstin, United Nations Institute for Disarmament Research, 2010, s. 65.

Öte yandan, HDK'ların, son zamanlarda özellikle insan haklarına ilişkin çok taraflı insan hakları sözleşmelerine yoğun katılımlarına karşılık, bugün hala uluslararası norm yapım süreçlerine sivil toplum katılımının genel olarak çok az gerçekleştiğini veya hiç gerçekleşmediğini söylemek gerekir.⁷¹

HDK'ların sözleşme yapım aşamalarında devletlerin politikalarına meydan okuduklarını ve devlet kurumlarına her zaman muhalif hareket ettiklerini söylemek doğru olmayacaktır. Aksine, HDK'lar birçok zaman hükümetler arası kuruluşların faaliyetlerine ve programlarına işbirliği ilişkisi içerisinde dahil olmaktadır. Buna güzel bir örnek, HDK'ların BM sistemine katılımı verilebilir. HDK'lar bu kapsamda BM komisyonlarına, komitelerine ve kurumlarına tavsiyelerde bulunmakta, gerekli bilgi ve belgeleri sağlamak ve programların uygulanmasına yardımcı olmak için BM kurumlarıyla işbirliği içerisinde çalışmaktadırlar.⁷²

1990'lardan itibaren, 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı, 1993 Viyana İnsan Hakları Konferansı, 1994 Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı ve 1995 Pekin Dünya Kadın Konferansı gibi BM'nin tüm ana uluslararası konferanslarda, HDK katılımında dramatik bir artış gözlemlenmektedir.⁷³ Bu durum, HDK'ların norm yapım süreçlerine katılımı bağlamında, özellikle belirtmeye değerdir. Çünkü uluslararası konferanslar, uluslararası norm yapma sürecindeki yeni gelişmeler ışığında giderek daha önemli hale gelmektedir.⁷⁴ Charney'in işaret ettiği gibi, günümüzde uluslararası hukuktaki önemli normlar genellikle, devletlerin ve diğer çıkar gruplarının temsilcilerinin önemli uluslararası sorunları ele almak üzere bir araya geldiği bu zirvelerde kabul edilen ve tartışılan kararlardan ve raporlardan sonra hayata geçirilmektedir.⁷⁵

⁷¹ Arnold N. Pronto, "Some Thoughts on the Making of International Law", *European Journal of International Law*, 2008, C. 19, S. 3, s. 606.

⁷² Kerstin Martens, "Examining the (Non-)Status of NGOs in International Law", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2003, C. 10, S. 2, s. 2.

⁷³ Patricia Waak, "Shaping a Sustainable Planet: The Role of Nongovernmental Organizations", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 1995, C. 6, S. 2, s. 345.; Catherine Tinker, Paul Szasz, "The Role of Non-state Actors in International Law-Making During the UN Decade of International Law", *Proceedings of the Annual Meeting*, 1995, C. 89, s. 179.

⁷⁴ Jonathan I. Charney, "Universal International Law", *The American Journal of International Law*, 1993, C. 87, S. 4, s. 543.; Hiram E. Chodosh, "Neither Treaty nor Custom: The Emergence of Declarative International Law", *Texas International Law Journal*, 1991, C. 26, s. 87.

⁷⁵ Charney, "Universal International Law", s. 544.

Birçok HDK'nın, bir dizi hükümetler arası kuruluşta sahip olduğu resmi statü- re bağlı olarak elde ettiği katılım hakları sayesinde, uluslararası konferanslardaki karar alma süreçlerine etki ettikleri görülmektedir.⁷⁶ Ancak HDK'ların hükümetler arası kuruluşlara, resmi müzakerelere, konferanslara ve uluslararası anlaşma rejim- lerine katılımı, bu HDK'ların uluslararası karar alma sürecindeki etkisinin yalnızca bir bölümünü yansıtmaktadır. HDK'ların hedeflerini desteklemek için kullandıkları "gayri resmi" stratejiler genellikle daha yoğun ve etkilidir. Hükümetler üzerinde kamuoyu baskısını harekete geçirmenin ve uluslararası norm yapımı için uzman desteği sağlamanın yanı sıra HDK'lar, ulusal hükümet temsilcileriyle ve uluslararası kuruluşlardaki sorumlu karar vericilerle doğrudan ve kişisel diyaloglar kurmakta ve lobicilik faaliyetleri yürütmektedir. Böylece devletlerin uluslararası sistemdeki dav- ranışlarını ve kararlarını dolaylı olarak etkilemeyi amaçlamaktadırlar.⁷⁷

HDK'lar, uluslararası teamül hukukunun norm oluşturma sürecinde aktif katılımcılar olarak tanınmadıkları için, elbette faaliyetleri ve beyanları, Uluslara- rası Adalet Divanı Statüsünün 38(l)(b) maddesi anlamında devlet pratiği ve hukuki görüş olarak kabul edilmeyecektir. Bununla birlikte, HDK'ların uluslara- rası karar alma süreçlerine resmi katılımları ve devletler ve uluslararası örgütler içindeki gayri resmi faaliyetleri aracılığıyla devletlerin ve uluslararası örgütlerin davranışlarını etkiledikleri çok net bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle HDK'ların en azından dolaylı olarak uluslararası teamül hukukunun norm olu- şturma sürecine katıldıkları kabul edilmektedir. Nitekim, özellikle insan hakları ve çevre koruma alanlarında, HDK'lar gibi devlet dışı aktörlerin ve bireylerin uluslararası teamül hukukunun norm oluşturma sürecinde artan önemi bir dizi uluslararası hukukçu tarafından vurgulanmaya başlanmıştır.⁷⁸

1. Uluslararası Norm Yapım Süreçlerine Katılım

HDK'ların BM destekli uluslararası konferanslara, BM İnsan Hakları Konse- yinin çalışmalarına ve ILO gibi uzmanlık kuruluşlarının norm üretim faaliyetleri- ne katılmak suretiyle uluslararası düzeyde insan hakları normlarının yapımına katkı sağladıkları görülmektedir.

⁷⁶ Karsten Nowrot, "Legal Consequences of Globalization", s. 594.

⁷⁷ Ann Marie Clark, "Non-Governmental Organizations and their Influence on International Society", *Journal of International Affairs*, 1995, C. 48, S. 2, s. 507.

⁷⁸ Bkz.: Louis Sohn, "Sources of International Law", *Georgia Journal of International and Com- parative Law*, 1995, C. 25, S. 1-2, s. 399.; Louis Henkin, "Human Rights and State Sovereignty", *Georgia Journal of International & Comparative Law*, 1996, C. 25, S. 1, s. 33.

a. BM Uluslararası Konferansları

BM destekli uluslararası konferanslar; küresel iklim değişikliği, yasadışı silah ticareti veya ırkçılık ve ayrımcılık gibi önemli evrensel konularında toplantılar ve tartışmalar düzenlemek için devletlerin, uluslararası kuruluşların ve HDK'ların bir araya geldiği zirvelerdir. BM destekli uluslararası konferansların amacı: i) önemli konularda uluslararası farkındalığı teşvik etmek; ii) çözümleri formüle etmede uluslararası bir fikir birliğine varmak ve iii) konferans hedeflerine ulaşmak için "sivil toplum" ile bir araya gelmek şeklinde ortaya konulmaktadır.⁷⁹

1945 San Francisco Konferansından bu yana, HDK'lar BM gündemini şekillendirmede ve uluslararası kamuoyunu etkilemede önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. HDK'lar bu yolla doğrudan veya dolaylı olarak uluslararası insan hakları ile alakalı kalkınma, barış, beslenme, sağlık, kadın ve çocuk hakları, uluslararası suçlar, ırkçılık ve ırk ayrımcılığı, küresel finans ve insan yerleşimleri de dahil olmak üzere birçok alanda BM'nin ürettiği bir çok norma ciddi katkılarda bulunmuşlardır.⁸⁰

HDK'ların BM Konferanslarına resmi katılımının hukuki temeli Ekonomik ve Sosyal Konseyin 1996/31 sayılı kararıdır. Karara göre Danışmanlık statüsüne sahip HDK'lar Genel Sekreterliğe bildirimde bulunmak suretiyle, Danışmanlık statüsüne sahip olmayan HDK'lar ise geçici akreditasyon kararı ile BM Konferanslarının hazırlık komitesinin çalışmalarına ve Konferansın ve alt çalışma gruplarının oturumlarına katılma hakkına sahip olabilir. Konferansa akredite HDK'lar kendi faaliyet alanlarıyla ilgili konularda konferans oturumlarında söz alabilir, yorum yapabilir, sunulan tasarlara itiraz edebilir veya kendi taslaklarını sunabilir. Konferanslara akredite HDK'lar konferans konusuyla ilgili rapor sunabilirler. Bu raporlar BM İçtüzüğü hükümlerine göre Genel Sekreterlik tarafından yayınlanarak resmi belge niteliği kazanmaktadır.⁸¹

⁷⁹ Michael Schechter, "United Nations-Sponsored World Conferences in 1990s", *United Nations-Sponsored World Conferences: Focus on Impact and Follow-Up*, Ed.: Michael Schechter, United Nations University Press, New York, 2001, s. 5.

⁸⁰ George Edwards, "Assessing the Effectiveness of Human Rights Non-Governmental Organizations (NGOs) From the Birth of the United Nations to the 21st Century: Ten Attributes of Highly Successful Human Rights NGOs", *Michigan State International Law Review*, 2010, C. 18, S. 2, s. 184; Wiseberg, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Protection and Enforcement of Human Rights", s. 360.

⁸¹ Hartwick, "Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform", s. 226.; Ölüm cezasının kaldırılmasına ilişkin Uluslararası Af Örgütü tarafından sunulan ve BM tarafından resmi olarak yayınlanan bir rapor örneği için bkz. Amnesty International, "Statement on Abolition of Death Penalty", 23.06.1995, <https://digitallibrary.un.org/record/183859>, (21.12.2022).

Konferans sırasında konferansa katılan HDK'ların özel HDK oturumları yaptıkları ve konferans konusuna ilişkin belgeler ve kararlar ürettikleri görülmektedir. Konferans sırasında HDK'lar tarafından alınan kararlar, ilgili konferansın değerlendirilmesine ilişkin BM Genel Kurulu özel oturumlarında, konferansta alınan diğer kararlarla birlikte değerlendirilir. Genel Kurulunun kabul etmesi halinde HDK kararları, konferansta devletler tarafından alınan kararlarla birlikte BM Genel Kurul kararı olarak yayınlanarak resmi belge niteliği kazanır.⁸² HDK'ların BM uluslararası konferansları aracılığıyla katkıda bulunduğu insan hakları norm üretim çalışmalarından bazılarında Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü, İnsan Hakları Savunucularının Hak ve Yükümlülükleri Deklarasyonu ve Her Türlü Ayrımcılığın Yasaklanmasına Dair Sözleşme çalışmaları örnek gösterilebilir.⁸³

b. İnsan Hakları Konseyi Norm Oluşturma Faaliyetleri

İnsan Hakları Konseyi, İnsan Hakları Komisyonu döneminde ve günümüzde, insan hakları alanındaki sözleşmelerin hazırlanmasında öncü rol oynamaktadır. Uluslararası Haklar Sözleşmeleri, Çocuk Hakları Sözleşmeleri, İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi ve Protokolleri Komisyon tarafından hazırlanan insan hakları sözleşmelerden bazılarıdır.⁸⁴ Konseyin günümüzde, daha çok üçüncü nesil grup hakları konusunda norm oluşturma faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir.⁸⁵

İnsan Hakları Komisyonu döneminde, BM'nin hiyerarşik yapısı içerisinde Ekonomik ve Sosyal Konseyin altında yer alan Komisyon, HDK'larla ilişkisini Ekonomik ve Sosyal Konseyin 1996/31 sayılı kararı doğrultusunda yürütmekteydi. Bu bağlamda Danışmanlık statüsüne sahip HDK'lar Komisyonun gizli olmayan oturumlarına katılabilmekte ve norm üretim sürecindeki çalışmalarda Danışmanlık statüsünün verdiği katılım haklarının tamamını kullanabilmektey-

⁸² Hartwick, "Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform", s. 230.

⁸³ Wiseberg, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Protection and Enforcement of Human Rights", s. 351.; Hartwick, "Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform", s. 231-234.

⁸⁴ Miko Lempinen, **Consultative Relationship between the United Nations and Non-Governmental Organizations**, Institute for Human Rights, Turku, 1999, s. 30.; Schwitler Maršiaj, *The Role of International NGOs*, s. 59.

⁸⁵ Rosa Freedman, "The Human Rights Council", *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Ed.: Frédéric Mégret, Philip Alston, 2. bs., Oxford University Press, Oxford, 2020, s. 215.

di.⁸⁶ Buna mukabil, 2006 yılında İnsan Hakları Komisyonunun yerini alan İnsan Hakları Konseyi, BM hiyerarşisinde Genel Kurulun altında konumlandırmıştır. Bu sebeple 1996/31 sayılı Karar'daki hükümlerin HDK'ların İnsan Hakları Konseyi çalışmalarına katılımı için de geçerli olup olmayacağı tartışma konusu olmuştur. İnsan Hakları Konseyi, 2007 tarihli İçtüzüğü'nün 3'üncü maddesinde faaliyetlerine HDK katılımının 1996/31 sayılı Karar hükümlerince yürütülmesini öngörmüştür.⁸⁷ Böylece Danışmanlık statüsündeki HDK'ların Konsey faaliyetlerine katılım imkanı Komisyon döneminde olduğu gibi devam etmiştir. Ayrıca Konsey döneminde, danışmanlık statüsüne sahip olmayan HDK'lara da geçici akreditasyon ile Konsey çalışmalarına katılımı imkanı tanınmıştır.

HDK'ların İnsan Hakları Komisyonu/Konseyi bünyesinde norm yapım süreçlerine katkısı genellikle İnsan Hakları Komisyonu Çalışma Grubu faaliyetlerine gösterdikleri katılımlar neticesinde meydana gelmektedir. Bu kapsamda HDK'lar özellikle Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, İşkencenin Önlenmesine Dair Sözleşme ve Engelli Bireylerin Haklarına Dair Sözleşme'nin ve İnsan Hakları Savunucularının Hak ve Sorumluluklarına İlişkin Deklarasyonun hayata geçirilmesinde ciddi katkılarda bulunmuşlardır.⁸⁸

İşkencenin Önlenmesine Dair Sözleşme'nin⁸⁹ hazırlanmasında başta uluslararası Af Örgütü olmak üzere HDK'ların büyük katkılarının olduğu görülmektedir. Uluslararası Af Örgütü'nün 1970'lerin başında işkencenin önlenmesine yönelik başlattığı kampanyalarının sonucunda, 1973 yılında meseleyi ele alan BM Genel Kurulu, İnsan Hakları Komisyonuna işkencenin önlenmesine ilişkin bağlayıcı bir sözleşme taslağı hazırlama görevi tevdi etmiştir. HDK'ların aktif girişimleri ile şekillenen İsveç'in sunduğu resmi taslak metin üzerinde, yine HDK'ların önerdiği bazı değişiklikler yapılmıştır. Uluslararası Af Örgütü'nün yaptığı lobi çalışmaları sonucunda, konuyla ilgili çekinceleri olan Avrupa devletleri sözleşmeyi imzalamaya ikna edilmiştir. 1984 yılında Genel Kurul tarafından kabul edilen taslakta sözleşmenin uygulanmasına ilişkin etkin bir mekanizma kurulmadığı gerekçesiyle Uluslararası Af Örgütü taslağı reddetmiştir. Bunun

⁸⁶ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs*, s. 60.

⁸⁷ UN Human Rights Council, "A/HRC/RES/5/1 Institution-Building of the United Nations Human Rights Council", 18.06.2007, <https://digitallibrary.un.org/record/603041>, (18.05.2022), §3(m).

⁸⁸ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs*, s. 61-63.

⁸⁹ İşkencenin Önlenmesine Dair Sözleşme 10 Aralık 1984 tarihinde kabul edilmiş, 26 Haziran 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

üzerine, Uluslararası Af Örgütü'nün 2000 yılında 190 ülkede yaşanan 75 işkence usulünü ortaya koyan bir kampanya başlatmasının ardından, denetim mekanizmasına ilişkin eksiklik, 2002 yılında kabul edilen EK Protokolle giderilmiştir.⁹⁰

1989 tarihinde kabul edilen BM Çocuk Hakları Sözleşmesi⁹¹ ve Ek Protokolleri⁹², İnsan Hakları Komisyonu/Konseyi tarafından yürütülen insan hakları norm üretim süreçlerine HDK etkisinin güzel bir örneği olarak kabul edilmektedir.⁹³ Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokolleri, genellikle, en kuvvetli HDK katılımı öngören insan hakları araçları arasında gösterilmektedir.⁹⁴

HDK'lar sözleşme müzakerelerinden çok önce, çocuk haklarına ilişkin düzenleme yapılması gerekliliğine ilişkin müzakerelerin başladığı 1947 yılından itibaren,⁹⁵ çocuk haklarına ilişkin uluslararası düzeyde norm oluşturulması sürecinin tamamına resmi danışmanlık statüsü kapsamında dahil olmuşlardır.⁹⁶ 1978 yılında Polonya Hükümeti'nin BM'ye çocuk hakları sözleşmesine ilişkin bir taslak sunmasıyla 1989 tarihli Çocuk Haklarına Dair BM Sözleşmesi'nin kabul edilmesine ilişkin resmi süreç başlamıştır.⁹⁷ 1978 tarihinden itibaren HDK'lara

⁹⁰ Başlar, Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar, s. 100-101.

⁹¹ Çocuk Haklarına Dair BM Sözleşmesi 20 Ocak 1989 tarihinde kabul edilmiş, 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁹² Çocukların Silahlı Çatışmalara Katılmasına Dair Ek Protokol (A/RES/54/263) 25 Mayıs 2000 tarihinde kabul edilmiş, 12 Şubat 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.; İletişim Prosedürlerine İlişkin Ek Protokol (A/RES/66/138) 19 Aralık 2011 tarihinde kabul edilmiş, 14 Nisan 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁹³ Claire Breen, "The Role of NGOs in the Formulation of and Compliance with the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on Involvement of Children in Armed Conflict", *Human Rights Quarterly*, 2003, C. 25, S. 2, s. 454; Giorgi, "The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making", s. 163-164.

⁹⁴ Gamze Erdem Türkelli, Wouter Vandenhoele, "The Convention on the Rights of the Child: Repertoires of NGO Participation", *Human Rights Law Review*, 2012, C. 12, S. 1, s. 34.; 2006 tarihli Engelli Haklarına Dair BM Sözleşmesi'nin HDK katılımı noktasında daha yoğun bir iş birliği öngördüğü söylenebilir.

⁹⁵ Çocuk haklarına ilişkin BM düzeyinde ilk görüşmelerin 1947 yılında başladığı kabul edilmektedir. Bkz.: UN High Commissioner for Human Rights, *Legislative History of the Convention on the Rights of the Child: Volume I*, United Nations, Genava, 2007, s. 4.

⁹⁶ Erdem Türkelli, Vandenhoele, "The Convention on the Rights of the Child", s. 36-37.

⁹⁷ UN High Commissioner for Human Rights, *Legislative History of the Convention on the Rights of the Child: Volume I*, s. 31; 1978 yılında HDK'lar çocuk haklarına ilişkin devam eden bilimsel araştırmaların sonuçlanmadığı gerekçesiyle müzakerelerin ertelenmesi için çalışmış ancak muvaffak olamamışlardır. Bununla birlikte devam eden süreç içerisinde bilimsel çalışmaların sonuçları HDK'lar tarafından müzakerelerde kullanılmıştır. Bkz.: Erdem Türkelli, Vandenhoele, "The Convention on the Rights of the Child", s. 23-30.

danışmanlık statüsünün ötesinde taslak metinler üzerindeki tartışmalara resmi katılım hakkı verilmiş ve HDK'lar, taslak Sözleşmeye ilişkin öneri, gözlem ve itirazlarını sunma konusunda resmi olarak yetkilendirilmiştir.⁹⁸

HDK'ların Sözleşme taslağı üzerindeki çalışmalara katılımlarının çerçevesi, özel bir Geçici (*Ad Hoc*) HDK Grubunun oluşturulması şeklinde belirlenmiştir. 1983 yılından itibaren düzenli olarak yılda iki defa toplanan HDK Çalışma Grubu, Sözleşme hazırlama sürecinde düzenli raporlar üretmiştir ve bu raporlar daha sonra Açık Uçlu Çalışma Grubuna dönüştürülecek olan BM İnsan Hakları Komisyonu Çalışma Grubu üyelerine sunulmuştur. Bu raporların taslak üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.⁹⁹ HDK raporların ilgili kısımları her bir maddenin altında yer alan gerekçe kısmına hükümet teklifleriyle birlikte dahil edilmiştir.¹⁰⁰

HDK'ların Sözleşme taslağı üzerindeki güçlü etkisi "gündem/politika belirleme" ve "norm belirleme" şeklinde kendi içerisinde iki ana temele ayrılarak incelenmektedir.¹⁰¹ Gündem belirleme temelinde Sözleşme taslağına HDK etkisinin oldukça esaslı olduğu görülmektedir. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisine göre HDK Geçici Grubu tarafından yapılan en az 13 teklife Sözleşme'nin nihai metninde, tüm bir madde olarak veya madde içerisinde bölümler şeklinde yer verilmiştir.¹⁰² Çocukları cinsel ve diğer sömürü biçimlerine, insan ticaretine ve işkenceye karşı koruyan hükümlerde cinsiyet eşitliğini yansıtan bir dilin kullanılması ve bu tür durumların mağdurlarına iyileşme ve entegrasyon hizmetlerinin sağlanması gibi konularda HDK'ların kaygıları sonuç belgesinde yerini almıştır. Bu şekilde HDK'lar, Sözleşme müzakereleri sırasında hem içerik hem de politika belirleme konularında süreci etkileyebilmişlerdir.¹⁰³

⁹⁸ Giorgi, "The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making", s. 165.

⁹⁹ Erdem Türkelli, Vandenhoe, "The Convention on the Rights of the Child", s. 39; Wiseberg, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Protection and Enforcement of Human Rights", s. 361.

¹⁰⁰ Giorgi, "The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making", s. 165.

¹⁰¹ Erdem Türkelli, Vandenhoe, "The Convention on the Rights of the Child", s. 62; Giorgi, "The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making", s. 166.

¹⁰² UN High Commissioner for Human Rights, **Legislative History of the Convention on the Rights of the Child: Volume II**, United Nations, Geneva, 2007, s. 936.

¹⁰³ Giorgi, "The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making", s. 166.

“Norm belirleme” temelinde, çocuk adalet (*juvenile justice*) sistemini kuran Sözleşme’nin adil yargılamaya ilişkin 37’nci ve 40’inci maddelerinin detaylandırılmasında HDK’lar öncü rol oynadıkları kabul edilmektedir.¹⁰⁴ Böylece, 1966 tarihli BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi çocuklar için de uygulanabilir hale gelmiştir. HDK’ların norm belirleme konusundaki çabaların, bu bağlamda, genel olarak insan hakları hukukunun daha tutarlı ve evrensel bir koruma sağlanmasına hizmet ettiği kabul edilmektedir.¹⁰⁵

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin hazırlandığı dönemin siyasi konjonktürü dikkate alındığında, HDK’ların Sözleşme’nin hayata geçirilmesine katkılarının taslak teklifleri sunmanın ve sözleşme içeriğine yön vermenin ötesine geçtiği görülecektir. Sözleşmenin hazırlık dönemi, Soğuk Savaşın son yılları olmasına rağmen doğu-batı kampaşmasının devam ettiği bir dönemdi. Müzakereler genellikle iki ana karşıt kampı temsil eden devletlerden gelen taslak metinler üzerinden hararetli tartışmalara sahne olmuştur. Bu sebeple o dönemde HDK’lar tarafından gelen teklifler, iki zıt kutbun çekişmesi sebebiyle durma noktasına gelen süreç için, apolitik ve tarafsız bir uzlaşma noktası anlamına gelmektedir.¹⁰⁶ Sonuç olarak, HDK’ların sözleşme müzakerelerindeki tarafsız görülen pozisyonunun, insan haklarının, özellikle de çocuk haklarının korunmasını yeni bir uluslararası düzeye getiren hukuk belgesinin ortaya çıkmasını sağladığı söylenebilir.¹⁰⁷

2. Bölgesel Norm Yapım Süreçlerine Katılım

HDK’ların uluslararası seviyede norm üretim çalışmalarına katılımlarının yanı sıra, Avrupa Konseyi, İnter-Amerikan İnsan Hakları Sistemi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sistemleri içerisinde bölgesel düzeyde norm üretim süreçlerine katıldıkları görülmektedir.

a. Avrupa Konseyi

HDK’ların Avrupa Konseyinin çalışmalarına katkıları norm üretimi açısından dikkate değerdir. HDK’ların Avrupa Konseyi bünyesinde yürütülen yeni insan hakları normları üretim süreçlerine sürekli olarak katkılarda buldukları görülmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ UN High Commissioner for Human Rights, *Legislative History of the Convention on the Rights of the Child: Volume II*, s. 472.

¹⁰⁵ Erdem Türkelli, Vandenhoe, “The Convention on the Rights of the Child”, s. 63.

¹⁰⁶ Cynthia Price Cohen, “The Role of the United States in the Drafting of the Convention on the Rights of the Child”, *Emory International Law Review*, 2006, C. 20, s. 192-193.

¹⁰⁷ Giorgi, “The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making”, s. 167.

¹⁰⁸ Olz, “Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems”, s. 342-343.

Avrupa İşkencenin ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezanın Önlenmesi Sözleşmesi'nin kabul ediliş süreci, yeni bir normun kabul edilmesinde karşılaşılan karmaşık usuli aşamalarda HDK'ların gördüğü vazifelere ilişkin yerinde bir örnektir. İlk olarak Uluslararası Af Örgütü gibi HDK'ların çalışmaları neticesinde Avrupa'da işkencenin yasaklanmasına ilişkin bir sözleşmenin yapılmasına duyulan ihtiyaç hissedilmiştir. Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve İsviçre İşkenceye Karşı Komite gibi HDK'lar tarafından bir taslak hazırlanmıştır. Bu taslak Avrupa Konseyi Hukuk İşleri Komitesi tarafından hazırlanan bir raporda Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisine sunulmuştur. Bu raporla birlikte sözleşme taslağı Parlamenterler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve Bakanlar Komitesine, Hukuk İşleri Komitesinin raporundaki taslak üzerinden işkencenin önlenmesine ilişkin bir sözleşme kabul etmesi tavsiye edilmiştir. Bakanlar Komitesi, İnsan Hakları İcra Komitesinden ilgili tavsiye kararını incelemesini istemiştir. İcra Komitesi konuyu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Yer Alan Hakların Genişletilmesi Uzmanlık Komitesine havale etmiştir.¹⁰⁹ Uzmanlık Komitesi, Avrupa Komisyonu ve AİHM'in görüşlerini aldıktan sonra İsviçre İşkenceye Karşı Komite, Uluslararası Hukukçular Komisyonu ve Uluslararası Kızılhaç Örgütü gibi HDK'ların temsilcileri ile bir dizi toplantı gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeler neticesinde son hali verilen taslak Sözleşme, Bakanlar Komitesine sunulmuş ve 1986 yılında Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilmiştir.¹¹⁰

Avrupa Konseyinin, uluslararası norm yapım süreçlerinde HDK katılımına imkan sağladığı gibi, ulusal düzeyde bu normların uygulanmasına ilişkin düzenlemelere HDK katılımının sağlanmasına yönelik adımlar attığı görülmektedir. Bu doğrultuda 2009 yılında Bakanlar Komitesi, Karar Alma Süreçlerine Sivil Toplum Katılımına Dair İyi Uygulama Yasası Deklarasyonu'nu kabul etmiştir. Deklarasyonda HDK'ların faaliyetleri için elverişli ve kolaylaştırıcı bir yasal çerçeve oluşturulması ve sivil toplum ve hükümetler arasında hem merkezi hem de yerel düzeyde diyalog, dayanışma ve işbirliği içinde sürdürülebilir karar alma mekanizmaları geliştirilmesi öngörülmektedir.¹¹¹

¹⁰⁹ Antonio Cassese, "A New Approach to Human Rights: The European Convention for the Prevention of Torture", *American Journal of International Law*, 1989, C. 83, S. 1, s. 130-133.

¹¹⁰ Olz, "Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems", s. 343.

¹¹¹ Committee of Ministers, "Declaration on the Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process", 21.10.2009.

https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d0482, (26.10.2022).

Avrupa Konseyi Siyasi İşler Başkanlığı Dış İşler Biriminin Raporuna göre Avrupa Konseyi bünyesindeki üç kurum devlet temsilcileri ve HDK temsilcilerinin ortak katılımı ile “eş yönetim” (*co-management*) sistemiyle yönetilmektedir. Avrupa Gençlik Merkezi ve Avrupa Gençlik Vakfı bünyesinde HDK’lar karar alma mekanizmalarında ortak olarak etkin rol oynamaktadır. Lizbon Kuzey-Güney Merkezi; hükümet temsilcileri, parlamento üyeleri, yerel ve bölgesel yönetim yetkililerinin temsilcileri ve sivil toplum temsilcileri tarafından oluşturulan “dörtlü diyalog” (*quadrilogue*) sistemi ile yönetilmektedir.¹¹²

b. İnter-Amerikan İnsan Hakları Sistemi

İnsan hakları HDK’ları, insan hakları mücadelesinin uluslararası boyutta normatifleşmesine katkıda bulunarak, İnter-Amerikan sistemi içerisinde canlı bir insan hakları koruma alanı oluşturulmasına yardımcı olmuşlardır. İnter-Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nin yürürlüğe girmesine ve Mahkeme’nin dava kabulüne başlamasıyla birlikte sosyal problemlerin insan hakları ile çerçeveleme ve bunları yasal kurumlar aracılığıyla yönetmeye yönelik eğilim somut bir hal almıştır. HDK’lar bölge devletleri üzerinde bağlayıcı bir insan hakları sözleşmesinin kabul edilmesi ve bunu yorumlamak ve uygulamaktan sorumlu bir yapı organının kurulması sürecinde kritik rol oynamışlardır.¹¹³

İnsan hakları HDK’ların insan hakları mücadelesinin normlaşmasına ilk katısı, Sözleşme öncesi devlet eylemlerini kınamak ve sorumluluklarını hatırlatmak için evrensel insan hakları normlarına başvurmaları eylemidir. Üye devletlerin İnter-Amerikan sistemini, organlarını ve bunların altında yatan sözleşme temelini hazırlarken, uluslararası ilkeleri insan hakları terimleriyle desteklemenin yaygın bir uygulama olmadığı dikkate alındığında, HDK’ların bu davranışları başlı başına bir yenilik niteliği arz etmektedir. Zira bölgedeki 19’uncu yüzyıl liberal anayasalarında ilk kez ortaya çıkan haklar ilk başlarda retorik gelişmeler olarak görülmüştür. Dolayısıyla, temel hak ve özgürlükler dilini rutin olarak kullanacak ve uygulayacak istikrarlı bir hukukçu dünyası hemen oluşmamıştır.¹¹⁴

¹¹² Council of Europe, Relations Between the Council of Europe and Non-Governmental Organizations, içerisinde: Olz, “Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems”, s. 344.

¹¹³ Ximena Soley, “The Crucial Role of Human Rights NGOs in the Inter-American System”, *American Journal of International Law*, 2019, C. 113, s. 357.

¹¹⁴ Roberto Gargarella, *Latin American Constitutionalism, 1810-2010: The Engine Room of the Constitution*, Oxford University Press, New York, 2013, s. 144-145; Soley, “The Crucial Role of Human Rights NGOs in the Inter-American System”, s. 357.

İnsan hakları HDK'ların, insan hakları davalarında oynadığı etkin rolün, yeni insan hakları normlarının oluşmasına da katkı sağladığı görülmektedir. Amaçlarına ulaşmak için yargı mekanizmalarını kullanan HDK'ların sayısı arttıkça, yargı organlarının hukuk oluşturma süreçleri de yoğunlaşmıştır. Kritik insan hakları meseleleriyle ilgili stratejik davalar açmak insan hakları HDK'ları tarafından uygulanan en yoğun stratejilerden biridir. HDK'lar emsal oluşturacak, bir yasal hüküm içeriğini ve kapsamını netleştirecek veya bir sorunu daha görünür kılmak için çok sayıda insanı etkileyecek konulara ilişkin sembolik davalar açmakta veya bu açılan davalara destek vermektedir. Ağır insan hakları ihlallerinin durdurulması, yerli halkın atalarının topraklarındaki faaliyetlerde söz hakkına sahip olması gibi Amerika bölgesine ilişkin bir çok norm bu konularda açılan dava süreçlerinde hakimler tarafından oluşturulmuştur.¹¹⁵

c. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sistemi

Banjul Şartı olarak bilinen Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesinin taslağının hazırlanmasında ve kabul edilmesinde Cenevre merkezli bir HDK olan Uluslararası Hukukçular Komisyonunun kurucu bir rolü vardır.¹¹⁶ Uluslararası Hukukçular Komisyonu, Logos'ta düzenlediği ve Afrika ülkelerinden 194 katılımcıyı bir araya getirdiği uluslararası konferansta Afrika hükümetlerini bir Afrika insan hakları sözleşmesi yapılması ve bu sözleşmeye bağlı bir mahkeme kurulması ihtimali üzerine çalışmaya davet etmiştir. Komisyon, ayrıca, konferanstan sonra Afrika insan hakları sözleşmesinin hazırlanmasına ilişkin çalışmaları başlatmıştır.¹¹⁷

1977 yılında Uluslararası Hukukçular Komisyonu Dakar'a bir müzakere toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda oluşturulan raporlar, daha sonra BM tarafından Kahire ve Monrovia Zirvelerinde Afrika'da bir insan hakları sözleşmesi yapılması gündemiyle tartışılmış ve geniş bir çevreye yayılmıştır. Komisyon 1978 yılında hukukçularla yeni bir toplantı düzenlemiştir. Komisyon tarafından

¹¹⁵ Felipe González, "The Experience of the Inter-American Human Rights System", *Victoria University of Wellington Law Review*, 2009, C. 40, S. 1, s. 103; James Cavallaro, Stephanie Brewer, "The Virtue of Following: The Role of Inter-American Litigation in Campaigns for Social Justice", *SUR International Journal on Human Rights*, 2008, C. 8, s. 88.

¹¹⁶ Tolley, süreçteki etkin rolünü izah etmek için, Uluslararası Hukukçular Komisyona "Sözleşme'yi doğuran ebe (*midwife*)" yakıştırmayı yapmaktadır. Bkz.: Howard B. Tolley Jr., *The International Commission of Jurists: Global Advocates for Human Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994, s. 178-181.

¹¹⁷ Shadrack Gutto, "ICJ Workshops on NGO Participation in the African Commission on Human and Peoples' Rights, 1991 to 1996: Critical Evaluation", Geneva, International Commission of Jurists, 01.10.1996, s. 21-24.

dönüm noktası olarak nitelendirilen bu toplantıda, toplantıya katılan HDK'lar toplantıdaki on Afrika devlet başkanına, Afrika insan hakları sözleşmesi projesini desteklemeleri için lobi yapmıştır. Toplantıda Senegal devlet başkanı, Afrika Birliği Örgütü üyelerine, Afrikalı uzmanları bir sözleşme taslağı hazırlamak üzere bir araya getirme çağrısı yapma konusunda ikna edilmiştir.¹¹⁸

Bir araya gelen uzmanlar, Uluslararası Hukukçular Komisyonunun Afrikalı üyelerinin güçlü etkisiyle şekillenen Sözleşme taslağını 1981 yılında bitirmişlerdir. Sözleşme taslağı 1981 tarihli Afrika Birliği Organizasyonu Zirvesinde kabul edilmiştir.¹¹⁹ Ayrıca Uluslararası Hukukçular Komisyonu Haziran 1987 tarihinde Banjul Şartı'nın uygulanmasına yönelik prosedürler üzerine çalışmak amacıyla on bir hukukçudan oluşan bir çalışma grubu kurmuştur. Bu hukukçulardan altısı daha sonra Afrika Komisyonu üyesi seçilmiştir. Uluslararası Hukukçular Komisyonu tarafından uygulama prosedürlerine ilişkin yapılan tavsiyelerin ikisi hariç tamamı Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu İçtüzüğü olarak kabul edilmiştir.¹²⁰

A. İnsan Hakları Normlarının Kabul Edilmesi ve Yayılmasına Katkı

HDK'ların var olan uluslararası insan hakları normlarının yaygınlığının artırılması konusunda etkin çaba gösterdikleri görülmektedir. HDK'lar bu konuda, devletlerin insan hakları normlarını kabul etmeleri ve imzalamaları yönünde lobi çalışmaları yapmak ve toplumları insan hakları normlarına ilişkin bilinçlendirmek için eğitici faaliyetler yürütmek şeklinde iki yönden ilerlemektedirler.

1. İnsan Hakları Normlarının Siyasi Yaygınlığının Artırılmasına Katkı

Devletlerin genellikle ulusal çıkarlara aykırı düşmeyen konularda yükümlülük altına girmek istedikleri görüldüğünden, uluslararası topluluğun ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda, hükümetlerin antlaşmalara taraf olması yönünde ikna edilmeleri gerekmektedir. Ayrıca, rıza-temelli egemenlik anlayışına dayanan bir uluslararası hukuk sisteminde antlaşma hükümlerinin uygulanması da devletlerin iradelerine bağlı olduğundan, devletlerin iradelerinin uluslararası topluluğun yararına olacak şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir.¹²¹

¹¹⁸ Claude E. Welch Jr, *Protecting Human Rights in Africa: Roles and Strategies of Nongovernmental Organizations*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2001, s. 165.

¹¹⁹ Gutto, "ICJ Workshops on NGO Participation in the African Commission on Human and Peoples' Rights", s. 26-27.

¹²⁰ Jr, *Protecting Human Rights in Africa*, s. 166.

¹²¹ Başlar, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar*, s. 89.

HDK'lar uluslararası kamu oyunu ve genel siyaseti etkileyecek şekilde lobi faaliyetlerinde bulunarak, insan hakları ihalelerini ortaya koymak ve kamuoyunun dikkatini çekmek için faaliyet göstermenin yanı sıra, insan hakları normlarının yaygınlaştırılması için gayret göstermektedirler.¹²² Bu maksatla HDK'lar; devlet başkanlarının, hükümetlerin kilit karar alıcılarının ve genel sekreterler gibi HDK'ların önemli çalışanlarının kararlarını, maksatları yönünde değiştirmek veya kuvvetlendirmek için çaba harcamaktadırlar.¹²³ HDK'ların Hükümetler arası kuruluşlar nezdinde aldıkları resmi statüler ve akreditasyonlar HDK'ların lobi faaliyetlerinde onlara büyük avantaj sağlamaktadır. Öncelikle akreditasyon işlemi sayesinde HDK'lar hükümetlerin karar alıcı mercileriyle ve hükümetler arası kuruluşların üst düzey yöneticileriyle resmi temaslara girme imkanı sağlamaktadır. Ayrıca akreditasyon işlemi, HDK'ların bir takım uluslararası standartları karşıladığı ve kurumsal yapı ve temsil kabiliyeti açısından belli bir seviyeye sahip olduğu anlamına geldiği için, devletler nazarında muhatap alınabilirlik noktasında HDK'lara psikolojik bir avantaj sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle devletler akreditasyon sahibi HDK'ların uluslararası sistemlere dair bildirdikleri görüşleri diğerlerine nazaran daha fazla dikkate almaktadır.¹²⁴

Örneğin Afrika İnsan Halkların Hakları Sözleşmesinin hazırlanmasında öncü rol oynayan Uluslararası Hukukçular Komisyonu sözleşmenin Afrika Birliği Organizasyonu tarafından kabul edilmesinden sonra Afrika ülkeleri tarafından imzalanması konusunda da aktif rol oynamıştır. Komisyon 1981 yılında, Afrika'da Ekonomik ve Sosyal Araştırmaları Geliştirme Konseyi, Afrika Hukukçular Birliği ve Afrika Barolar Birliği gibi Afrika merkezli HDK'larla işbirliği içerisinde kıta çapında bir kampanya başlatmıştır.¹²⁵ 1981-1984 yılları arasında devam eden kampanya sürecinde sözleşmeyi imzalamayan Afrika hükümetleri sözleşmeyi imzalamaya ikna edilerek sözleşmenin yürürlüğe girmesi için gerekli sayıda onayın karşılanması sağlanmıştır.¹²⁶ Kampanya kapsamında HDK'lar tarafından 1983-1985 yılında düzenlenen seminerlerde sözleşmeyi henüz onaylama-

¹²² Thomas Weiss, Leon Gordenker, "Pluralising Global Governance: Analytical Approaches and Dimensions", *Ngos, the Un, and Global Governance*, Ed.: Thomas Weiss, Leon Gordenker, Lynne Rienner, Boulder, 1996, s. 39.

¹²³ Goel, Tripathi, "The Role of NGOs in the Enforcement of Human Rights", s. 786.

¹²⁴ Schwitter Marsiaj, *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights*, s. 23.

¹²⁵ Jr, *Protecting Human Rights in Africa*, s. 179.

¹²⁶ Lindblom, *Non-Governmental Organisations in International Law*, s. 443.

miş ülkelerin önde gelen hukukçuları ve hükümetlerin karar vericilerini etkileyebilecek kişi ve kurum temsilcileri bir araya getirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesinin yürürlüğe girmesi için gerekli devlet onayının alınması sağlanmıştır.¹²⁷

2. İnsan Hakları Normlarının Sosyal Yaygınlığının Artırılmasına Katkı

HDK'lar, eğitim faaliyetleri yoluyla geniş kitleleri veya özel hedef kitleleri hükümetlerin uluslararası kuruluşlarda yürüttükleri politikalar hakkında görüşlerini seslendirmeleri yönünde ikna etmeye çalışmaktadır.¹²⁸

HDK'ların eğitim stratejileri ve programlar kapsamı hedef kitlenin içeriğine ve niteliğine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin geniş halk kitlelerine ulaşmak için HDK'lar bilgi bültenleri, dergiler, broşürler gibi araçları ve reklam veya kamusal kampanyalar gibi unsurları kullanmaktadırlar. Konferans, sempozyum gibi kitle eğitim programları genellikle genel kitle içerisinde kadınlar, azınlıklar veya yerel halklar gibi özel bir gruba hitap etmek için kullanılmaktadır.¹²⁹

HDK'ların ayrıca akademik dünya ile birlikte çalışmanın önemini farkında oldukları görülmektedir. Akademik çalışmalar yoluyla HDK'lar çalışma alanlarıyla ilgili bilimsel çalışmaların ortaya çıkmasına katkı sağladıkları gibi, eğitim materyalleri olarak kullanmak için öğretici araçların ve eğitimciler için seminer programlarının üretilmesini sağlamaktadır.¹³⁰ Diğer bir taraftan akademik çalışmaların içerisinde yer almak, HDK'ların insan haklarına ilişkin konularda uzmanlık kazanmalarını ve bu yolla insan hakları normlarının üretim aşamalarına uzmanlık katkısı sunmalarını sağlamaktadır. Bizzat akademisyenlerden özellikle hukukçulardan oluşan insan hakları enstitüleri şeklinde örgütlenmiş HDK'lar, insan hakları normlarının üretilmesi ve insan haklarının korunması konusunda hükümetler arası kuruluşlar bünyesinde etkin faaliyet yürütmektedir.¹³¹

¹²⁷ Gutto, "ICJ Workshops on NGO Participation in the African Commission on Human and Peoples' Rights", s. 26-27; Jr, Protecting Human Rights in Africa, s. 166.

¹²⁸ Weiss, Gordenker, "Pluralising Global Governance: Analytical Approaches and Dimensions", s. 38.

¹²⁹ Henry J. Steiner, *Diverse Partners: Non-Governmental Organizations in the Human Rights Movement*, Harvard Law School Human Rights Program, Cambridge, 1991, s. 46.; Shestack, "Sisyphus Endures", s. 99-100.

¹³⁰ Schwitter Marsiaj, The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights, s. 22.

¹³¹ Edwards, "Assessing the Effectiveness of Human Rights Non-Governmental Organizations" s. 227.

HDK'ların eğitim alanındaki faaliyetleri uluslararası insan hakları normlarının toplum tarafından anlaşılmasını ve desteklenmesini amaçlamaktadır. Bu sayede uluslararası insan hakları standartlarının ulusal düzeyde uygulanmasına katkı sağlamaktadır.¹³² Bu bağlamda uluslararası HDK'lar ulusal HDK'ların eğitilmesi ve tabanlarını eğitmesi konusunda eğitim programları organize etmektedir. Özellikle Avrupa Konseyi hinterlandında uluslararası HDK'ların Konseye yeni üye olan ülkelerin ulusal HDK'larını konferanslar, çalışma kampları, seminerler aracılığıyla eğitmekte olduğu görülmektedir.¹³³

1990'lı yılların ortalarından itibaren iletişim teknolojindeki gelişmelerle ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte, HDK'ların eğitim faaliyetleri başka bir boyut kazanmıştır. Bir çok HDK günümüzde kendi internet sayfaları aracılığıyla hazırladıkları raporları, eğitici materyalleri ve faaliyetleriyle ilgili son gelişmeleri dünya çapında yayma kabiliyeti kazanmışlardır. Bu yolla bazı ülkelerdeki sansür uygulaması sebebiyle önceden insan haklarına ilişkin bilgileri ulaştıramadıkları geniş halk kitlelerine ulaşma imkanına sahip olmuşlardır.¹³⁴

SONUÇ

Uluslararası HDK'lar, Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulmasından Çocuk Haklarına Dair BM Sözleşmesi gibi birçok sözleşmenin hazırlanmasına, uluslararası insan hakları hukukun oluşması ve uygulanmasında öncü rol oynamaktadırlar. Resmi akreditasyon statüleri ve yerleşik kurum uygulamaları sayesinde hükümetler arası kuruluşlarına erişim sağlama imkanı elde eden HDK'ların, özellikle insan haklarının korunması alanında çok aktif çalıştıkları görülmektedir. Bu kapsamda HDK'lar, küresel ve bölgesel ölçekte insan hakları normlarının oluşması ve korunmasında aktif faaliyet yürütmektedirler.

Uluslararası insan hakları normlarının oluşmasında HDK'lar, gündem oluşturmak, uluslararası karar alma mekanizmalarına üye olmak, norm yapım süreçlerine katılmak ve normların yaygınlaştırılmasına çalışmak gibi etkinliklerde bulunmaktadır. Bu kapsamda HDK'lar, yeni insan hakları normlarına ilişkin ge-

¹³² Wiseberg, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Protection and Enforcement of Human Rights", s. 367.

¹³³ Schwitter Marsiaj, The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights, s. 23.

¹³⁴ Laurie Wiseberg, "The Internet: One More Tool in the Struggle for Human Rights", *NGOs and Human Rights: Promise and Performance*, Ed.: Claude E. Welch, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2001, s. 239.

rekliliğin hissedilmesi için gündem oluşturmakta, insan hakları normlarını üreten karar mekanizmalarına üye olmakta, norm üretim sürecinde uluslararası konferanslara ve çalışma guruplarının ve komitelerin çalışmalarına katılmakta kendi taslaklarını sunmakta, sunulan taslaklara itiraz etmekte ve geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Son olarak HDK'lar ortaya çıkarılan normların devletler tarafından imzalanarak kabul edilmesi için faaliyetler yürütmektedir.

HDK'ların sivil toplum temsili misyonu göz önünde bulundurularak, uluslararası sözleşmelerin hazırlanmasına HDK katılımının, hukuki meşruiyeti artıracağı kabul edilmektedir. Öte yandan, HDK'ların esnek yapıları ve faaliyet biçimleri, sonuç odaklı hareket etmeleri ve genellikle belli bir grubun menfaatlerini öncelikle hareket etmeleri, HDK'ları suiistimale açık hale getirmektedir. Bu yönüyle HDK'ların, belli bir dünya görüşünün uluslararası kamuoyunda veya belli bir ülkede yayılmasında bir yumuşak güç aracı olarak kullanılmaları mümkündür.

Uluslararası HDK'ların genel olarak insan haklarının uluslararası korunmasında etkin faaliyet yürüttükleri görülmektedir. Uluslararası kuruluşlara akredite bir çok HDK'nın, bu zeminlerde yürüttükleri faaliyetler çerçevesinde oluşturdukları söylemlerle, insan hakları düşüncesinin içeriğinin doldurulmasında baskın bir figür olduğu söylenebilir. Uluslararası hukukunun oluşumunda son sözü devletlerin söylediği kabul edilmekle birlikte, HDK'ların, özellikle insan hakları alanında, sözleşmelerin içeriğinin belirlenmesinde ve sözleşmelerin yorumlanmasında göz ardı edilmemesi gereken bir aktör olduğu ortadadır.

Uluslararası sistemde bu denli etkin hareket etme potansiyeline sahip olan HDK'ların suiistimal edilmemeleri için etkin bir uluslararası denetim sistemi oluşturulması ve HDK'ların faaliyetlerinden dolayı uluslararası yükümlülüklerinin netleştirilmesi gerekmektedir. Birleşmiş Milletler ve diğer hükümetler arası kuruluşlara akredite HDK'ların büyük çoğunluğunun Batı Avrupa ve ABD merkezli olduğu görülmektedir. Bu durum uluslararası kamuoyunun ve dolayısıyla insan hakları söyleminin belli bir dünya görüşüne göre şekillenmesine sebep olabilmektedir. Türkiye uluslararası sistemlerde aktif olan ve Avrupa Konseyi gibi birçok hükümetler arası kuruluşun kurucu üyesi bir devlettir. Ancak bu sistemlerde Türk HDK'larının etkinliğinin zayıf kalması Türkiye'nin insan hakları alanındaki konumunu olumsuz etkileyebilmektedir. Bu sebeple Türk HDK'larının uluslararası insan hakları korumada HDK'ların önemine ilişkin bilinçlerinin geliştirilmesi hayati önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLHAKİMOĞULLARI, Erdal- KEDİKLİ, Umut, "Bir Hükümet Dışı Kuruluş Modeli Olarak Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Haklarının Gelişimine Katkısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 3, S. 2, 2006, ss. 2-31.
- ANDERSON, Kenneth, "The Ottawa Convention Banning Landmines, the Role of International Non-Governmental Organizations and the Idea of International Civil Society", *European Journal of International Law*, C. 11, S. 1, 2000, ss. 91-120.
- ASTON, Jurij Daniel: "The United Nations Committee on Non-governmental Organizations: Guarding the Entrance to a Politically Divided House", *European Journal of International Law*, C. 12, No: 5, 2001, ss. 943-962.
- BAŞLAR, Kemal, *Uluslararası Hukukta Hükümet Dışı Kuruluşlar: Vestfaliya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- BLITT, Robert, "Who Will Watch the Watchdogs? Human Rights Nongovernmental Organizations and the Case for Regulation", *Buffalo Human Rights Law Review*, C. 10, No: 1, 2004, ss. 261-398.
- Van BOVEN, Theo, "The Role of Non-Governmental Organizations in International Human Rights Standard-Setting: A Prerequisite of Democracy", *California Western International Law Journal*, C. 20, S. 2, 1990, ss. 207-225.
- BREEN, Claire, "The Role of NGOs in the Formulation of and Compliance with the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on Involvement of Children in Armed Conflict", *Human Rights Quarterly*, C. 25, S. 2, 2003, ss. 453-481.
- CASSESE, Antonio, "A New Approach to Human Rights: The European Convention for the Prevention of Torture", *American Journal of International Law*, C. 83, S. 1, 1989, ss. 128-153.
- CAVALLARO, James - BREWER, Stephanie, "The Virtue of Following: The Role of Inter-American Litigation in Campaigns for Social Justice", *SUR International Journal on Human Rights*, C. 8, 2008, ss. 85-92.
- CHARNEY, Jonathan I., "Universal International Law", *The American Journal of International Law*, C. 87, S. 4, 1993, ss. 529-551.
- CHARNOVITZ, Steve, "Nongovernmental Organizations and International Law", *The American Journal of International Law*, C. 100, S. 2, 2006, ss. 348-372.
- CHILTON, Patricia, "Mechanics of Change: Social Movements, Transnational Coalitions, and the Transformation Processes in Eastern Europe", *Bringing Transnational Relations Back in: Non-State Actors, Domestic Structures, and International Institutions*, Ed.: Thomas Risse-Kappen, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, ss. 189-226.
- CHODOSH, Hiram E., "Neither Treaty nor Custom: The Emergence of Declarative International Law", *Texas International Law Journal*, C. 26, 1991, ss. 87-106.

- CLARK, Ann Marie, "Non-Governmental Organizations and their Influence on International Society", *Journal of International Affairs*, C. 48, S. 2, 1995, ss. 507-525.
- COHEN, Cynthia Price, "The Role of the United States in the Drafting of the Convention on the Rights of the Child", *Emory International Law Review*, C. 20, 2006, ss. 185-198.
- ÇAKMAK, Cenap, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Norm Creation Process in the Field of Human Rights", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, C. 3, S. 1, 2005, ss. 100-122.
- EDWARDS, George, "Assessing the Effectiveness of Human Rights Non-Governmental Organizations (NGOs) From the Birth of the United Nations to the 21st Century: Ten Attributes of Highly Successful Human Rights NGOs", *Michigan State International Law Review*, C. 18, S. 2, 2010, ss. 166-227.
- ERDEM TÜRKELİ, Gamze - VANDENHOLE, Wouter, "The Convention on the Rights of the Child: Repertoires of NGO Participation", *Human Rights Law Review*, C. 12, S. 1, 2012, ss. 33-64.
- FALK, Richard: "The World Order between Interstate Law and the Law of Humanity: The Role of Civil Society Institutions", *International Legal Theory*, C. 1, 1995, ss. 14-31.
- FINGER Matthias - PRINCEN, Thomas, (ed.): *Environmental NGOs in World Politics: Linking the Local and the Global*, London, Routledge, 1994.
- FREEDMAN, Rosa, "The Human Rights Council", *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Ed.: Frédéric Mégret, Philip Alston, 2. bs., Oxford, Oxford University Press, 2020, ss. 181-237.
- GAER, Felice D., "Reality Check: Human Rights Nongovernmental Organisations Confront Governments at the United Nations", *Third World Quarterly*, C. 16, No: 3, 1995, ss. 389-404.
- GAER, Felice D., "Implementing International Human Rights Norms: UN Human Rights Treaty Bodies and NGOs", *Journal of Human Rights*, C. 2, S. 3, 2003, ss. 339-357.
- GARGARELLA, Roberto, *Latin American Constitutionalism, 1810-2010: The Engine Room of the Constitution*, New York, Oxford University Press, 2013.
- GIORGI, Maiara, "The Role of Non-Governmental Organizations in the Process of International Treaty Making", *Anuario Mexicano de Derecho Internacional*, C. 19, 2019, ss. 153-177.
- GOEL, Vaibhav - TRIPATHI, Manoj Kr., "The Role of NGOs in the Enforcement of Human Rights: An Overview", *The Indian Journal of Political Science*, C. 71, S. 3, 2010, ss. 769-793.
- GONZÁLEZ, Felipe, "The Experience of the Inter-American Human Rights System", *Victoria University of Wellington Law Review*, C. 40, S. 1, 2009, ss. 103-126.

- GUTTO, Shadrack, "ICJ Workshops on NGO Participation in the African Commission on Human and Peoples' Rights, 1991 to 1996: Critical Evaluation", Geneva, International Commission of Jurists, (01.10.1996).
- HARTWICK, Jeffrey Andrew, "Non-Governmental Organizations at United Nations-Sponsored World Conferences: A Framework for Participation Reform", *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, C. 26, S. 2, 2003, ss. 217-280.
- HENKIN, Louis, *The Rights of Man Today*, London, Stevens, 1979.
- HENKIN, Louis, "Human Rights and State Sovereignty", *Georgia Journal of International & Comparative Law*, C. 25, S. 1, 1996, ss. 31-45.
- HOBÉ, Stephan, "Global Challenges to Statehood: The Increasingly Important Role of Nongovernmental Organizations", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, C. 5, S. 1, 1997, ss. 191-209.
- JR, Claude E. Welch, *Protecting Human Rights in Africa: Roles and Strategies of Non-governmental Organizations*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001.
- JR, Howard B. Tolley, *The International Commission of Jurists: Global Advocates for Human Rights*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1994.
- KACZOROWSKA, Alina, *Public International Law*, 5. bs., London, Routledge, 2015.
- KECK, Margaret E. - SIKKINK, Kathryn, "Transnational Advocacy Networks in International and Regional Politics", *International Social Science Journal*, C. 51, S. 159, 1999, ss. 89-101.
- KEGLEY, Charles W., GREGORY A. Raymond: *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, Upper Saddle River, Pearson, 2001.
- KOREY, William, *NGO's and the Universal Declaration of Human Rights: A Curious Grapevine*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
- LEARY, Virginia, "The ILO: A Model for Non-State Participation?", *The Legitimacy of the United Nations: Towards an Enhanced Legal Status of Non State Actors*, Ed.: Th C. van Boven, C. Flinterman, Fred Gruenfeld, Utrecht, Netherlands Institute of Human Rights, 1997, ss. 61-72.
- LEMPINEN, Miko, *Consultative Relationship between the United Nations and Non-Governmental Organizations*, Turku, Institute for Human Rights, 1999.
- LEWIS, David: "Nongovernmental Organizations, Definition and History", *International Encyclopedia of Civil Society*, ed. Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, New York, Springer US, 2010, ss. 1056-1062.
- LINDBLOM, Anna-Karin, *Non-Governmental Organisations in International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- LORD, Janet E., "NGO Participation in Human Rights Law and Process: Latest Developments in the Effort to Develop an International Treaty on the Rights of People with Disabilities", *ILSA Journal of International & Comparative Law*, C. 10, S. 2, 2003, ss. 311-318.

- MARTENS, Kerstin, "Mission Impossible? Defining Nongovernmental Organizations", *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, C. 13, S. 3, 2002, ss. 271-285.
- MARTENS, Kerstin, "Examining the (Non-)Status of NGOs in International Law", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, C. 10, S. 2, 2003, ss. 1-24.
- MURPHY, Walter F., "Designing a Constitution: Of Architects and Builders", *Texas Law Review*, C. 87, No: 7, 2009, ss. 1303-1337.
- NOLTE, Georg - LAGODINSKY, Sergey, "The Role of Non-Governmental Organizations in the International Labor Organization", *The Welfare State, Globalization, and International Law*, Ed.: Eyal Benvenisti, Georg Nolte, Berlin, Heidelberg, Springer, 2004, ss. 321-341.
- NOWROT, Karsten, "Legal Consequences of Globalization: The Status of Non-Governmental Organizations under International Law", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, C. 6, S. 2, 1999, ss. 579-645.
- NOWROT, Karsten, *Global Governance and International Law*, Lutherstadt Wittenberg, Martin Luther University Halle-Wittenberg, 2004.
- O'CONNOR, Colm: "Democracy, Rights and the Constitution-New Directions in the Human Rights Era", *Current Legal Problems*, C. 57, No: 1, 2004, ss. 175-211.
- OLZ, Martin A., "Non-Governmental Organizations in Regional Human Rights Systems", *Columbia Human Rights Law Review*, C. 28, S. 2, 1996, ss. 307-374.
- ÖZBUDUN, Ergun: "Political Origins of the Turkish Constitutional Court and the Problem of Democratic Legitimacy", *European Public Law*, C. 12, No: 2, 2006, ss. 213-223.
- PERSBO, Andreas, "The Role of Non-governmental Organizations in the Verification of International Agreements", *Disarmament Forum: Arms Control Verification*, Ed.: Vignard Kerstin, United Nations Institute for Disarmament Research, 2010, ss. 65-74.
- PRONTO, Arnold N., "Some Thoughts on the Making of International Law", *European Journal of International Law*, C. 19, S. 3, 2008, ss. 601-616.
- RISSE-KAPPEN, Thomas: "Introduction", *Bringing Transnational Relations Back in: Non-State Actors, Domestic Structures, and International Institutions*, Ed.: Thomas Risse-Kappen, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, ss. 3-36.
- RODLEY, Nigel, "Monitoring Human Rights by the UN System and Non-Governmental Organizations", *Human Rights and American Foreign Policy*, Ed.: Donald E. Komers, Gilbert D. Loescher, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1979, ss. 157-178.
- RYFMAN, Philippe, *Sivil Toplum Kuruluşları*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul, İletişim, 2006.
- SCHECHTER, Michael, "United Nations-Sponsored World Conferences in 1990s", *United Nations-Sponsored World Conferences: Focus on Impact and Follow-Up*, Ed.: Michael Schechter, New York, United Nations University Press, 2001, ss. 3-9.

- SCHERMERS, Henry G. - BLOKKER, Niels M., *International Institutional Law: Unity Within Diversity*, 5. bs., Leiden, BRILL, 2011.
- SCHWITTER MARSIAJ, Caroline E., *The Role of International NGOs in the Global Governance of Human Rights: Challenging the Democratic Deficit*, Zürich, Schulthess, 2004.
- SHAW, Malcom N., *International Law*, 9. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 2021.
- SHESTACK, Jerome J., "Sisyphus Endures: The International Human Rights NGO", *New York Law School Law Review*, C. 24, 1978, ss. 89-102.
- SHORT, Nicola, "The Role of NGOs in the Ottawa Process to Ban Landmines", *International Negotiation*, C. 4, S. 3, 1999, ss. 483-502.
- SOHN, Louis, "Sources of International Law", *Georgia Journal of International and Comparative Law*, C. 25, S. 1-2, 1995, ss. 399-406.
- SOLEY, Ximena, "The Crucial Role of Human Rights NGOs in the Inter-American System", *American Journal of International Law*, C. 113, 2019, ss. 355-359.
- STEINER, Henry J., *Diverse Partners: Non-Governmental Organizations in the Human Rights Movement*, Cambridge, Harvard Law School Human Rights Program, 1991.
- SYMONIDES, Janusz, "Some Reflections on the Role of Non Governmental Organisation in the Promotion and Protection of Human Rights", *Karel Vasak Amicorum Liber: Human Rights at the Dawn of the Twenty-First Century*, Brussels, Bruylant, 1999, ss. 879-896.
- THAKUR, Ramesh: "Human Rights: Amnesty International and the United Nations", *Journal of Peace Research*, C. 31, No: 2, 1994, ss. 143-160.
- THOMANN, Lars, "The ILO, Tripartism, and NGOs: Do Too Many Cooks Really Spoil the Broth?", *Civil Society Participation in European and Global Governance*, Ed.: Jens Steffek, Claudia Kissling, Patrizia Nanz, London, Palgrave Macmillan UK, 2008, ss. 71-95.
- THORNBERRY, Patrick, "The Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD)", *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Ed.: Frédéric Mégret, Philip Alston, 2. bs., Oxford, Oxford University Press, 2020, ss. 309-337.
- TINKER, Catherine - SZASZ, Paul, "The Role of Non-state Actors in International Law-Making During the UN Decade of International Law", *Proceedings of the Annual Meeting*, C. 89, 1995, ss. 177-185.
- TOLLEY, Howard, *The UN Commission on Human Rights*, Boulder, Westview Press, 1987.
- TRIMBLE, Phillip R.: "Globalization, International Institutions, and the Erosion of National Sovereignty and Democracy", ed. Thomas M. Franck, *Michigan Law Review*, C. 95, No: 6, 1997, ss. 1944-1969.

- UN High Commissioner for Human Rights, **Legislative History of the Convention on the Rights of the Child: Volume I**, Geneva, United Nations, 2007.
- UN High Commissioner for Human Rights, **Legislative History of the Convention on the Rights of the Child: Volume II**, Geneva, United Nations, 2007.
- UNERMAN, Jeffrey - O'DWYER, Brendan, "Theorising Accountability for NGO Advocacy", **Accounting, Auditing & Accountability Journal**, C. 19, S. 3, 2006, ss. 349-376.
- WAAK, Patricia, "Shaping a Sustainable Planet: The Role of Nongovernmental Organizations", **Colorado Journal of International Environmental Law and Policy**, C. 6, S. 2, 1995, ss. 345-362.
- WEISS, Thomas G., "Nongovernmental Organizations and Internal Conflict", **The International Dimensions of Internal Conflict**, ed. Michael E. Brown, Cambridge, MIT Press, 1996, ss. 435-460.
- WEISS, Thomas - GORDENKER, Leon, "Pluralising Global Governance: Analytical Approaches and Dimensions", **Ngos, the Un, and Global Governance**, Ed.: Thomas Weiss, Leon Gordenker, Boulder, Lynne Rienner, 1996, ss. 17-50.
- WEISSBRODT, David, "The Role of Nongovernmental Organizations in the Implementation of Human Rights", **Texas International Law Journal**, C. 12, 1977, ss. 293-320.
- WEYERS, Helmut, "Co-Operation between Nongovernmental Volunteer Services and the United Nations Volunteers Programme", **International Journal of Comparative Sociology**, C. 21, S. 3-4, 1980, ss. 225-242.
- WILKOWSKA-LANDOWSKA, Anna, "'Friends of the Court': The Role of Human Rights Non-governmental Organisations in the Litigation Proceedings", **Human Rights Law Commentary**, C. 2, 2006, ss. 99-119.
- WILLETTS, Peter, "Introduction", **The Conscience of the World: The Influence of Non-Governmental Organisations in the UN System**, ed. Peter Willetts, Washington, Brookings Institution Press, 1996, ss. 1-14.
- WILLETTS, Peter, "From 'Consultative Arrangements' to 'Partnership': The Changing Status of NGOs in Diplomacy at the UN", **Global Governance**, C. 6, S. 2, 2000, ss. 191-212.
- WILLETTS, Peter, **Non-Governmental Organizations in World Politics: The Construction of Global Governance**, London, Routledge, 2010.
- WISEBERG, Laurie, "Protecting Human Rights Activists and NGOs: What More can be Done?", **Human Rights Quarterly**, C. 13, S. 4, 1991, ss. 525-544.
- WISEBERG, Laurie, "The Internet: One More Tool in the Struggle for Human Rights", **NGOs and Human Rights: Promise and Performance**, Ed.: Claude E. Welch, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2001, ss. 238-247.

WISEBERG, Laurie, "The Role of Non-Governmental Organizations (NGOs) in the Protection and Enforcement of Human Rights", *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*, Ed.: Janusz Symonides, London, Routledge, 2017, ss. 347-372.

Elektronik Kaynaklar

"Birleşmiş Milletler Antlaşması", <https://turkey.un.org/tr/33499-birlesmis-milletler-antlasmasi>, (03.04.2022).

Committee of Ministers, "Declaration on the Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process", https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d0482, (26.10.2022).

OAS Permanent Council, "CP/RES 759 (1217/99) Guidelines for the Participation of Civil Society Organizations in Oas Activities", <https://www.oas.org/legal/english/CoopRelations/CoopRelations3.htm>, (21.09.2022).

The Council of Europe, "CETS-124 European Convention on the Recognition of the Legal Personality of INGOs", <https://uia.org/archive/legal-status-4-11#sour>, (26.03.2022).

The Council of Europe, "Explanatory Report on the European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations", <https://rm.coe.int/16800ca439>, (01.02.2020).

UN Economic and Social Council, "1996/31 Consultative Relationship between the United Nations and Non-governmental Organizations", https://www.un.org/esa/coordination/ngo/Resolution_1996_31/, (29.03.2022).

UN Human Rights Council, "A/HRC/RES/5/1 Institution-Building of the United Nations Human Rights Council", <https://digitallibrary.un.org/record/603041>, (18.05.2022).